

بەرژمۆه‌ندییڤن به‌ریتانیا لکوردستان

دناقبه‌را سالیڤن ۱۷۹۷ - ۱۸۴۰ی دا

ژیمان صبری مسیحه

کاروان صالح وه‌بسی

پشکا میژوو- فه‌کۆلیتا زانستیڤن مرۆفایه‌تی- زانکۆیا زاخۆ/ هه‌ریما کوردستان- عی‌راق

پۆخته:

ناخوڤیشانیڤن قی شه‌کۆلیڤن، "به‌رژمۆه‌ندییڤن به‌ریتانیا ل کوردستان دناقبه‌را سالیڤن ۱۷۹۷ تا ۱۸۴۰ی یه. یا دیاره، کۆ وه‌لاتی کوردان، "کوردستان" یی ده‌یته نیاسین ب "جه‌رگی رۆژه‌لاتا ناخین" دچاقین به‌ریتانیا دا، ژیه‌ر جه‌ی خۆ یی جیوستراتیجی به‌رده‌موام که‌فتیه دبن مه‌ترسیا ده‌وله‌تین زله‌یزفه و به‌رده‌موام بوویه‌جه‌ی هه‌فرکی دناقبه‌را وان دا. ژیه‌رکۆده‌وله‌تین زله‌یز نه‌خاسمه به‌ریتانیا ب هه‌می ریکان به‌رده‌موام بزاف کرینه جه‌ی خۆ ل ده‌قه‌ری بکه‌تن و پیگه‌هی خۆ به‌یز و به‌رفره بکه‌تن. بیگومان چه‌ندیڤن فاکته‌ران نه‌و پالدايه ئەفان پینگافان به‌افیزت و ب رژی ل سه‌ر پاراستنا به‌رژمۆه‌ندییڤن خۆ ل ده‌قه‌ری کارکری یه، چونکی به‌ریتانیا ه‌ژماره‌کا به‌رچاف یا به‌رژمۆه‌ندییڤن جودا جودا و چالاکیان وه‌ک ییڤن مزگینه‌ریڤن ئایینی ل ده‌قه‌ری هه‌بوون، ئەفان رۆله‌کی گرنه‌گ گێرا د پالدا نا به‌ریتانیا دا بۆ ده‌قه‌ری. ئەف شه‌کۆلیڤن، دی بزاف کهن و مرارا به‌رژمۆه‌ندییڤن به‌ریتانیا و سیاسه‌تا وی یا پاراستنا به‌رژمۆه‌ندییڤن خۆ ل ده‌قه‌ری شروقه‌که‌تن.

ئەف شه‌کۆلیڤن ژ پشه‌کیه‌کی، ده‌رازیڤه‌کی و سی ته‌موران و ده‌ره‌نجه‌مان پیک ده‌یتن. دپشه‌کی دا، گرنکیا بابته‌تی، نارمانج و تیگه‌هی به‌رژمۆه‌ندییڤن به‌ریتانیا ل ده‌قه‌ری هاتینه که‌نگه‌شه‌کرن. هه‌روه‌سا دریزه‌پیدا نا پینگافین خودا، به‌لی کرنکی پیدا نا به‌ریتانیا ب کوردستان دکه‌تن کا چه‌وا و ب چ مه‌به‌ست به‌ریتانیا به‌ریخۆدایه ده‌قه‌ریڤن کوردی. بۆ روونکرنا پیگه‌هی به‌رژمۆه‌ندییڤن به‌ریتانیا ل ده‌قه‌ری، ته‌موری ئیکی یی شه‌کۆلیڤن ئاماژه ده‌دن ب

بەرژمەندیی ئابوری یێن بەریتانیا ل دهقەرئ و گرنکی پێدانا وئ ب کوردستانی. د تەمەرئ دووی دا، ئاماژە ب بەرژمەندیی سیاسی، و سەربازی یێن بەریتانیا، پێنگاڤێن بەریتانیا دەبارەمی بارودۆخ، رموشا کوردستانی، و رۆلێ ریکا کوردستانی دچوونا بەریتانیا دا بۆ هندی دکەتن. قەکوێن د تەمەرئ خوێ سییی دا، روونکرن ددەتن سەر بەرژمەندیی ئایینی ل دهقەرئ، کو فاکتەرەکی گرنک و ئامرازەکی کاریگەر بوو د دەستی بەریتانیا دا بۆ بەلاقکرن ئایینی مەسیحی و دویرکرن مەسیحیان ژ بەشداریکرن د شۆرەشین کوردی دا. ل دوماهیکی، دەرئەنجام تیرۆزکان بەر ددەتن سەر ئەوان ئەنجامان، ئەوین خۆدانین قەکوێنی دماوی شروڤەکرن قی قەکوێنی کەهشتینی.

پەیشینی سەرەکی: کوردستان، زەهیزین ئەوروپا، بەریتانیا، بەرژمەندیی ئابوری، سیاسی، سەربازی، ئایینی و پێشەتات و کاودان کوردان.

پێشەکی:

کورد ئەوین دناقبەرا چەرخێ شازدێ تا چەرخێ نۆزدی، ئانکو بۆ ماوی (۳۳۰) سالان ب سیستەمی هەریمی (نیمچە سەریەخوین) مایه دبن دەستەلاتا ئوسمانیاقە، دقئ ماومیی دا کورد هاتبوو پاراستن ژ هێرشین دەستەلاتدارین ئیرانی و ئوسمانیان. هەرچەوابیتن، کەرۆکشانین بەریتانیا دایه دیارکر، کۆ کوردان ژلایی جفاکی قە هەندەک هەقەشی لگەل ئوسمانیان هەبوون، بەلێ پشتی شۆرەشا فەرەنسی یا سالا ۱۷۸۹ی، هەرەسا هاتنا بەریتانیا بۆ دهقەرین کوردنشین و بەلاقکرن پڕۆپاگەندەین گریدایی بەرژمەندیی بەریتانیا یێن نەتەومیی، کارتیکرن ل کوردان هاتیه کرن، د ئەنجامدا کوردان دەست ب ئافاکرن بزاڤا خۆ یا نەتەومیی کری یه.

بەلێ ژبەر هەندەک فاکتەرین کاریگەر وەک بەرژمەندیی، ئابوری، بازرگانی، سیاسی و هەقەشیا ئایینی یا کوردان دگەل ئوسمانیان و تیکەلیا جفاکی یا کوردان دگەل ئوسمانیان هەر ژ سالا ۱۵۱۴ی وەرە، بوونە ئەگەرئ هندی بزاقین نافخوویی یێن کوردی نەگەهن ئارمانجین خو یێن سیاسی و بخراپترین شیواز ژبەر خیانهتا نافخوویی بەینە ژناقبرن. دگەل هندی، ب مەرەما بدەستقەئیان و پاراستنا بەرژمەندیی خۆ یێن جۆراوجۆر بەریتانیا ب بەردەماوی، ب هووشیاری وب کویری هاتیه دناڤ دهقەرین کوردی دا و دناڤ پێشەتاتین هەستیارین دهقەرئ دا بەردەوام ب چالاکیین خو یێن سیاسی، ئابوری، بازرگانی، ئایینی و دیپلۆماسی دایه.

مەبەستا سەرەکی یا بەریتانیا ژ ئەنجامدانا ئەڤان چالاکیین ل سەری ئاماژەپێتاهە دان، ئەو بوو بەریتانیا دقیا پیزانین تیرۆتەسەل ل دور کاودان و پێشەتاتین گشتی یێن کوردستانی

بدهستقه بینت، داکو پتر ل دهقهری شارمزا بیت، ل باشه‌پوژی دا بهویری ل سهر کاریکه‌تن و بو پاراستنا به‌رژموه‌ندیین خو ل دهقهری بکاربینت. ژیه‌ر هندی دئی بینن، به‌ریتانیا د زور بیاقان دا چالاکیین خو ل دهقهری ئەنجام‌داینه و ل ژیر پهردمین قه‌شارتی نوینەر، سیاسه‌تمه‌دار، دبلوماتکار، بارزگان و مرکزینهرین (به‌لافکه‌ریین ئایینی مه‌سیحی)، خو فریکرینه دهقهری داکو قه‌کوئینین تیرۆته‌سه‌ل ل دور دهقهری ئەنجام بدمن.

هه‌روه‌سا دکه‌ل کارین خو گهردین به‌ریتانیا چالاکی دبیاقین جودا جودا دناق کوردستانی ئەنجام‌داینه، مه‌ره‌ما وان ژقی چه‌ندی ئەو بو کو سهرنجا خه‌لکی مه‌دمه‌نی راکیشن و بو دیار بکه‌ن، کو ئەو یین هاتین دهقهری ژبو ئەنجام‌دانا کارین مرو‌فایه‌تی و پاراستنا وان ژ کریارین خراب و برسا‌یه‌تی. دکه‌ل هندی، مرکزینەر و دبلوماتکارین به‌ریتانیا ئاکری هه‌ق‌رکی دناقه‌را کورد و مه‌سیحیان دا خو‌شک‌رینه، داکو به‌رژموه‌ندیین خو ل دهقهری بدهستقه بینن و ریکی بو به‌ریتانیا خو‌ش بکه‌ن مایتیکرنی دکارووبارین ناخوه‌یی یین دمه‌له‌تا ئوسمانی و میرگه‌هین کوردی دا بکه‌ن.

لشیری دشین بدمین دیارکرن وه‌لاتی به‌ریتانیا ئیک ژوان زله‌یزین ئەورۆپی بوو هه‌ر زیکا هه‌ست ب هه‌بوونا پنگه‌هی خو ل دهقهری کربوو، ئەق هزره ژلای جوگرافیناس و مرو‌فناسین ئەورۆپی، ئەوین دکه‌شتین خودا ل دهقهری را بورین گه‌ه‌شتبوو به‌ریتانیا، ئەوان جوگرافناسان ب تیرۆته‌سه‌لی به‌حسی کرنیا دهقهرین پو‌ژه‌ه‌لاتا ناخین کربوو، ژیه‌رکو ئەوان وه‌سا هزردکر وه‌لاتین پو‌ژه‌ه‌لاتا ناخین زور زه‌نگین ب ژیدم‌ین خو یین سروشتی و هه‌ر وه‌لاته‌کی پنگه‌هی خو ل دهقهری بدهستقه بینن و ده‌سته‌ه‌لاتا خو لی به‌رفره‌هه‌ بکه‌تن دئی گه‌ه‌تن به‌رژموه‌ندیین خوو یین سیاسی، له‌شکه‌ری، ئابوری و ئایینی، ژیه‌ر هندی دئی بینن، کو به‌ریتانیا ل بی‌شیا هه‌می زله‌یزین وی دهمی یین جیهانی به‌ریخودایه دهقهری، ده‌ه‌مان دهمدا، هه‌می هی‌ز و شیانین خوه مه‌زاخ‌تینه بگه‌هن دهقهری و ب تاییه‌تی ژ کوردستانی، چونکی کوردستان دکه‌قیته دناق جه‌رگی پو‌ژه‌ه‌لاتا ناخین و ریکه‌ک ستراتیجی یه، کو دهقهری ب جیهانا ئەورۆپی قه‌ گرید‌ت. ده‌ه‌مان دهمدا، به‌ریتانیا د‌شیا بقی ریکی ب سناهی و بی‌ ناسته‌نگ بگه‌ه‌تن داگیرگه‌هین خو، ب تاییه‌تی هندستانی.

جه‌ی جوگرافی کوردستانی ئیک ژ جه‌ین که‌له‌ک کرنگ و ستراتیجی دچاقین دبلوماتکار و گه‌رو‌کشانین به‌ریتانیا داها‌تی‌ه‌پیش و ب شیومه‌یه‌ک سهرنج‌راکیش و بایه‌خ‌دار ئاما‌ژه ب دهقهری کری یه. ژیه‌رکو ژلایه‌کی قه‌، ئەق دمه‌رقه‌ د کاودانه‌کی زور هه‌ستیار و نازک دا یی کو دمه‌له‌تا ئوسمانی و قاجاری یین کو خو ب سهر کیشین جیهانا ئیسلامی ل پو‌ژه‌ه‌لاتا ناخین ددانا هاتبوو پیش. ئەق دهقهره‌ بو ئەگه‌ری هندی دمه‌له‌تین زله‌یز، هزره‌ک مه‌زن بوو بکه‌ن و دئه‌نجام‌دا

هه‌لۆیستی خۆ بریکێن نه‌ینی و ستراتیجی هه‌مبه‌ری قۆ ده‌قهری ب شیوه‌یه‌ی جودا جودا دیاریکهن. ده‌هه‌مان ده‌مدا، جه‌ی کوردستان یی جیوستراتیجی، ئابوری، بازرگانی و سیاسی یی هه‌ستیار ببوو ئه‌گهری هندێ ده‌وله‌تێن زه‌له‌یزێن ئه‌وروپا و ئه‌مریکا په‌یوه‌ندیی دیبلۆماسی ئۆیڕ مه‌رمه‌ی نه‌ینی بۆ پاراستنا ده‌ستکه‌فتێن خو یی سیاسی، سه‌ربازی، بازرگانی، ئابوری و ئایینی دگهل ئیرانی گریڤمن.

ژلایه‌کی قه‌، چونکی ده‌زێن وان دا بویه‌ر و پێشهاتێن سیاسی و له‌شکه‌ری یی ل ده‌قهری هاتینه‌ پێش، مه‌ترسی ئیخسبته‌وون سه‌ر به‌رژمه‌ندی و بزاقێن مزگینه‌ریی وان یی به‌لافکرنا ئایینی مه‌سیحی دناڤ ده‌وله‌تا ئوسمانی و قاجاری دا، ب تایبه‌تی پشته‌ی بۆ نۆینه‌ریی ده‌وله‌تێن زه‌له‌یز دیاربووێ کو ئارمانجێن سه‌ره‌کی یی زه‌له‌یزێن هه‌ریمی، ب تایبه‌تی ئوسمانی و قاجاریان، دورسته‌کرنا ده‌سته‌ه‌لاته‌ک سیاسی یا ب وانقه‌ گریڤایه‌ و خۆشکرنا په‌یوه‌ندیان دگهل ئاغا و سه‌روک هۆزێن کوردی ب مه‌به‌ستا به‌رفه‌ره‌کرنا پێگه‌هی خول کوردستان. ئیدی بۆ وان دیاربوو ده‌قیته‌ن ده‌ست ب هه‌نده‌ک پێنگاه‌ن بکه‌ن، داکو ببه‌نه‌ ئاسته‌نگه‌ دریکا بده‌سته‌ ئینانا ئارمانجێن وان دا. ژبه‌ره‌کو ده‌وله‌تێن زه‌له‌یزێن ئه‌وروپی و ب تایبه‌تی به‌ریتانی گه‌هسته‌بوو وی چه‌ندی، کو مه‌رمه‌ زه‌له‌یزێن هه‌ریمی یا سه‌ره‌کی لاوازه‌کرنا پێگه‌هی به‌ریتانی بوو داکو بزاقێن وی ژبو قه‌کولینا جه‌ی گرنکیی رۆژه‌ه‌لاتا ناڤین راوه‌ستینه‌ و نه‌ه‌یلاتن به‌رژمه‌ندیی خول ده‌قهری بده‌سته‌ بینه‌و ببه‌ته‌ ریکه‌ دریکا قه‌کولینێن به‌ریتانی دا ل دور ژیده‌ریی سه‌روشته‌ی ب تایبه‌تی نه‌ه‌ته‌ ده‌قهری.

له‌ورا ئه‌قان جۆره‌ هه‌زێن مه‌ترسیدار و هه‌ستیار بو به‌رژمه‌ندیی ئه‌وروپیان ل ده‌قهری. ده‌وله‌تێن زه‌له‌یز پالدا هاریکاریا پێشکێشی گه‌روکشانێن خوه‌ بکه‌ن داکو دویت چوونا به‌رژمه‌ندیی وان ل ده‌قهری به‌یته‌ کرن و پێشینه‌ی به‌یته‌ کرن چ یا پێدقییه‌ به‌یته‌ ئه‌نجامدان بۆ پاراستنا وان ل ده‌قهری، ئه‌بوو به‌ریتانی هاریکاریی ئابوری و له‌شکه‌ری پێشکێشی هیزێن ئیرانی کرن، داکو ریکه‌ ب گه‌روکێن وی به‌یته‌ دان دناڤ ئه‌ردی ئیرانی رابچن ناڤ ده‌قهری کوردنشین دا بۆ نه‌یسینا راپورتان ل دور پێشهات و بارودۆخ و مه‌ترسین که‌قیته‌ سه‌ر به‌رژمه‌ندیی به‌ریتانی ل ده‌قهری، ئانکو دشین بیژین په‌یدابوونا فاکته‌ریی مه‌ترسیدار ل سه‌ر به‌رژمه‌ندیی به‌ریتانی ده‌ره‌گه‌ی سیاسی بۆ زه‌له‌یزێن ئه‌وروپی قه‌که‌رن به‌یته‌ دناڤ ده‌قهری دا. هه‌روه‌سا به‌ریتانی ب هه‌می شیانێن خوه‌ نۆینه‌ریی خوو ئۆیڕ ناڤین کومپانیی و مه‌می و مزگینه‌ریی ئایینی فریدکرنا ده‌قهری ب مه‌به‌ستا قه‌کولینه‌ریی ل سه‌ر ژیده‌ریی سه‌روشته‌ی و پێشهاتێن گشته‌ی یی ده‌قهری داکو بشان جۆره‌ نه‌یسینا به‌انه‌یه‌کی بخۆ بینه‌ن و خۆ بگه‌هینه‌ ده‌قهری.

ژلایهکی دویشه، ئەفی تیگهه بنیاتی هزا بدهستشه ئینانا دهستکهفتان بریکا پاراستنا بهرژموندییان بۆ بهریتانیا ل دهقهری پهیدا کریوو، ژهرکو لشی دهمیدا بهریتانیا ب رژی و ههزکا زنده یا سیاسی بریکا گهرۆکین خو بهریخو دابوو دهقهری، ههلبهت بهریتانیا مههم و مهبهستین جودا جودا ژفی چهندی ههبوون. به ئی بهریتانیا ل دهستیکی دقا بریکا ههبوون و پاراستنا بهرژموندییان بهیته دهقهری و قهکۆلینان دبیاچین جودا جودا ل سهر دهقهری نهجامبدهتن. مههمما سهرهکی یا بهریتانیا ژفی چهندی نهو بوو ل پاشهروژی دهرگهه بو بهریتانیا قهبیتن و بهیتن کونترۆلا دهقهری بکهتن داکو پتر بهرژموندیین خو ل دهقهری گهرمندی بکهتن.

ژهر فی چهندی سیاسهتهدارین بهریتانیا بزاقرن ئەفان مههمانب چهندی قوناغان دهست پیبکهتن، داکو ئارمانجین خو بدهستشه بینن، ههروهسا گهرۆک و سیاسهتهدارین وی بزاقرن کورن پشتهقانی هۆزین کوردی بدهستشه بینن بریکا قهکۆلینان ل سهر جفاک و کاودانین کوردستانی. ل وی دهمی سهرۆک هۆزین کورد بوونه دوو بشارک، پشکهکی ئامادهبوونا خو دیارکر بۆ پشتهقانیکرنا وان و پشکا دی بتنی بهری وان ما ل بهرژموندیین وان. ئانکو لدمی بهرژموندیین وان دکهقته بهر مهترسیی دا پشتهقانی وان کهن و لدمی ههقرک یان دۆزمنین وان هندهک دهستکهفت پیشکیشی وان کران دا چن دگهل بهرمی دۆزمنی و ب دژی بهریتانیا کارکهن.

ژهر گرنگیا دوو چهقبوونا ئەفی بابتهی، بضر هاته دیتن کو قهکۆلینهک زانستی لدۆر بهیته نهجامدان، داکو ب شیومیهکی دورست راستیا هاتنا بهریتانیا بۆ دهقهری بۆ رایا گشتی یا کوردی و جیهانی ههمبهری کوردستانی ل ژهر پهردهمین قهشارتی دیاریتن کا ب چ رمنگ و شیواز ههلوستی خۆ بهرامبهری جهی کوردان داینه دیارکر، ژهر کو لدویف هزروبیرین خودانین قهکۆلینی تانوکه چ قهکۆلینین تایبته لسه ئەفی چهندی نههاتینه نهجامدان. سهرمراي هندی دۆر ژیدمران دا بهحسی ئەفی بابتهی هاتیهکر و ههر ئیکی ب رمنگهکی تیگهه و ئارمانجین بهریتانیا ل دهقهری شرۆقهکرینه.

ئارمانجا سهرهکی و بههرتی ژ نهجامدانا ئەفی قهکۆلینی نهو بوویه داکو ههلوستی زلهیزین نیفدمولهتی ب تایبهتی بهریتانیا ژ جهی کوردستانی دفی قوناغا نازک و ههستیارد بدهتن خویاکرن، ژهرکو ههتا نوکه ئەف جورئ ههلوستان ب شیومیهکی زانستی نههاتیه دیارکر و نهگهر هاتبت زی بتنی ب کورتی دناف زۆر مژار و بابتهین تیکهل دا هاتیه دیارکر. ههلبهت ئارمانجا بنهکی و گرنگ ل شیرئ نهو کو بهریخۆبدهمین هاتنازلهیزا نهووی بهریتانیا بو دهقهری ب چ مههم و مهبهست بوویه. ژهرکو ههر دمولهتهکا ههلوستی و نیازین خو ههمبهری کاودان و پیشهاتین دهقهرهکی دیار بکهتن هندهک مهبهست و ئارمانجین نهینی یین ل پشت پهردان ههین.

بێگومان ئەو مەرم و مەبەستە ژلای وانشە ب نەینی هاتینە بەحسکرن، بە ئی بۆ تەخین وەلاتی ئەو دەین دناڤ دیار نین، ژبەرکو ئەوان بەندەک ریک و ستراچیجین دی بۆ روون دکر، کۆئەو یین هاتین خزمەتا وان بکەن، ژبەر هندی مللەتین بن دەست هندی گرنگیی بقی بۆاری نادمن بتنی هزر ل ئازادی و ژیارا خو دکەن داکو پاراستی بن و تۆشی کارەسات و مال ویرانکرنی نەبن. لەوێ ئەو بابەتی ئارمانجا خو یا سەرەکی دانایە سەر جەقین ئابوری، سیاسی، لەشکەری، ئایینی یین بەریخودانا بەریتانیا بۆ کوردستانی. چونکی ئەوان بیافان بەرژمەندیین بەریتانیا ل دەقەرێ بخۆفە گرتبوون.

ئاریشەیا سەرەکی یا کەفتیە دریکا ئەنجامدانا ئەو فە کۆلینی دا، نەبوونا ژیدمەین تیرۆتەسەل بوویە ل سەر ئەو ماویمی، ژبەرکو پتیرا ئەوان ژیدمەین بەحسی ئەوان پێشەاتان کرین ب شیوەیەکی گشتی و سنۆدارکری بەحسکرینە، دگەل هندی دا، دبیت ژیدمەین باش ل سەر هەبن، بە ئی بەدەست خۆدانین فە کۆلینی نەکەفتینە، ژبەر هندی ب نەچاریشە بناغی فە کۆلینی ب خەملاندنا ژیدمەین ب زمانی ئنگلیزی هاتیە دارشتن، و هەلبەت دیتن و بکارئینانا ئەوان جۆرە ژیدمەران وەختەکی درێژ دقیا تاکو تشتین گریدایی ب بابەتیشە بەینە دەست نیشانکرن، چونکی ئەو جۆرە ژیدمە بەحسی هەمی لایەنین گریدایی کیشەیا کوردی دناقبەرا، عێراق، بەریتانیا و تۆرکیا دا دکەن، لەوێ دەهەلزارتن وان دا، جۆرەکی ھووشیاریی دقیا داکو فە کۆلین ژ سنۆری بابەتی دیرنەکەفتن.

هەلبەت ژبۆ شروفاکەرنا ئەو بابەتی دی پشت ل سەر هەندەک ژیدمەین گرنگ یین ب ماوی بقی فە کۆلینی فە گریدای هیئە بەستن، نەخاسەمە ژیدمەین ب زمانی ئنگلیزی وەک ناما ماستەری یا نەفزات کیسکین (How Did the Kurds of Turkey Acted Politically Against the Policies of the Great Powers 1850–1950)، ناما دکتۆرای یا عثمان علی (British Policy and the Kurdish Question in Iraq, 1918-1932) هاتین نغیسین. دقان ژیدمەین زانستی دا، روونکرن ل سەر دەستپیکا هاتنا بەریتانیا بۆ کوردستانی، ئەو ل وی دەمی دبن دەستەلاتا ئوسمانی و ئیرانی فە هاتینە دان، دەهەمان دەمدا، ب رەنگەکی زانستی و گشتی ئامازەیان ب سیاسەتا بەریتانیا هەمبەری میڕگەهین کوردی و کیشەیا کوردی یە. هەرەسا روونکرن دایە ل سەر بزاقین سیاسی، ئابوری، ئایینی، لەشکەری و بارزگانی یین بەریتانیا ژبۆ دیتنا پێگەهی خۆ و بەرفەرەکەرنا دەستەلاتا خۆ ل دەقەرێ.

هەرەسا پەرتووکا گەرۆکی بەریتانی کلودیۆس جیمس ریچ (گەشتا ریچی بۆ کوردستانی ١٨٢٠)، و پەرتووکا کامەرەن محەمەد حاجی (کوردستان لە بازنە کیشەیا

رۆژهه‌لاتیدا ۱۸۰۰ - ۱۹۰۰) ئى، ئەفان جۆره پەرتووكان تېرۇر بەرداينه سەر زۆر بووهر و پېشھاتىن سىياسى و لەشكەرى يىن گريدایى ئەقى بابەتى قە. هەرەسا بەحسە هەلۇستى بەرىتانيا و دەرەلەتەن هەرىمى بەرامبەرى بەرژمەندىن بەرىتانيا ل دەقەرى كرى يە، مەمان دەمدە، ب تېرۇتەسەلى بەحسە قۇناغ و ئارمانجىن بەرىتانيا كرى نە، دگەل دا بەحسە بزاقين بەرىتانيا دگەل ھۆز و سىياسەتمەدارىن كوردى، خۆشكرنا پەيوەندىان دگەل كىم ئەتەوہيان، و دورستكرنا پەيوەندىان دگەل دەرەلەتەن هەرىمى، و بدەستقەئىنانا پشەقەئىنانا نىقەدەرەلەتى بۆ بەرژمەندى و دەستقەفتان بو بەرىتانيا لەدەقەرىن كوردى كرىنە، هەزى يە بېژىن ژىو پتر دەرەلەتەن دكرنا قى قەكۆلىنى، ژمارەكا ژىدەرىن فارسى و عەرەبى ژى بۆ ئەنجامدان و نقىسىنا قى قەكۆلىنى ھاتىنە بكارئىنان.

ھەلەتە ژىو ئەنجامدان ئەقى قەكۆلىنى رىبازەكا شروققەكرنى پىدقەتەن، ژىەر ھەندى رىبازا قەكۆلىنى پىداجوون و دۆشجوونا بووہەرىن دىرۆكى بۆ قى قەكۆلىنى ھاتىە بكارئىنان. چونكى ئەق رىبازە دى ھەمەرەنگيا بووجون و تىگەھەن بەرىتانيا ل دۆر پاراستن و بدەستقەئىنانا بەرژمەندىن وى ل دەقەرى دياركەتەن، ژىەرەكو ئەق رىبازە ب كوىرى و ب ھوىرى بەرىخۆدەتەن ھەمى لايەنەن گريدایى ب بەرژمەندىن بەرىتانيا قە و چەوانيا دەرەلەتەن ھەلۇستى سىياسەتمەدار، گەرۆكىن بەرىتانيا و ئارمانجىن وى دى ب ئاشكرایى دەتەن دياركرن.

دەرازينەك: كرىنگى پىدانە بەرىتانيا ب كوردستانى

ژىەر ھەبوونا رىكىن ھاتنو چوونى يىن بارزكانى و ستراتىجى ل كوردستانى، ھەرەسا كوردستان ەك سەنتەرەكى جوكرافى، جيوستراتىجى يى ھەستيار و كرىنگ ل دەقەرا رۆژهه‌لاتا ناقيەن، دنەخشەن سىياسى و لەشكەرى يىن دەرەلەتەن زەلھىز دا پىگەھەك و بايەخەك تايەت ھەبوو، دقى بياقى بۆ ماوہىەكى دىر و دىرژ، بەرىتانيا ب ھەمى رىكان ژىو بەلژكرنا پىگەھەك و بنگەھەن دەستەھلاتا خۇ دقى ەلاتى دا، ب ئارمانجا كونترۆلكرنا ژىدەرىن وى يىن سىرۇشتى و كرىدانە وى ب بازارىن جىھانى قە بزاقين بەلژكرىنە(احمد، ۲۱، ۱۹۸۴).

ئارىشە و سەختىن زەلھىزىن دەرەلەتەن ئەورۇپى، ب تايەتە بەرىتانيا ژەنجامى لىگەرىانئ بۆ بازارەكى جىگەر بۆ بەرەمەن گەشەكرى يىن شۆرەشا پىشەسازى بوو، بدەستقەئىنانا كەرەستەن خا قى پىدقى بكارئىنان داھاتىن ەلاتىن وان ، پالدان بۆ ھەندى دەستەھلات و پىگەھى ئابۇرى خۇ ل رۆژهه‌لاتا ناقيەن بايەخى پىدەن(McDowall, 2003, 8). دقى بياقى دا، بەرىتانيا ەك بەلژترىن و مەزترىن ھىزا وى سەردەمى يا پىشەنگ د شۆرەشا پىشەسازى، بارزكانى و پىشەقەتيا ئابۇرى دنا ئەورۇپا دا دھات (حاجى، ۶۷، ۲۰۰۷)، ژلايى بزاقتە بۆ بەلژكرنا

په یوهنډیڼ ئابوری و بهیزکرنا پیکهه خوی ئابوری دناڅ دموهتا ئوسمانی دا دریزا پيشی یا ولاتین دی یین ئه وروپا دابوو (جهلیل، ۱۹۸۷، ۷۳). لدویف هزروبیرین قه کولهرین قی قه کولین، ژبه رکو ل وی دمی بهریتانیا جوره کی په یوهنډیڼ سیاسی و ئابوری لگه ل دموهتا ئوسمانی هه بوو، بشان په یوهنډیڼان دشا بهرژموه نډیڼ خوی یین ئایینی، سیاسی، سهربازی و ئابوری دناڅ ئیمبراتوریه تا ئوسمانی دا بدهستقه بینن و بهر فره هه بکه تن.

ریکین کوردستانی یین سهر سنوری و ب تاییه تی دهقهرین کوردنشین یین دکه فتنه سهر سنوری رۇسیا قه یسه ری، ئوسمانی و قاجاری جهه کی کرنک، هه ستیار و نازک د هه قریکین رۇسیا قه یسه ری و بهریتانیا دا ل رۆژه لاتا ناڅین دا هه بوو. هه روه سا هژماره کا شهرین کرنک ل فان دهقهران دناڅه را ئوسمانیان و رۇسیا قه یسه ری دا هاتبوون روویدان. دهه مان دهمدا پتريا شهرین ئوسمانی و ئیرانی یین د سهدی نۆزدی بهریالبووین ل دهقهرین کوردی یین سهر سنوری هاتبوون روویدان، بشان شهرین بهردموام زیانین کاریگه ر بارزگانین زلهیز ئه وروپی، ب تاییه تی بهریتانیا و هه ریمی دکه فتن (Eskander, 1999, 120).

لشی دهمید، بهریتانیا پیکه هه کی بهر فره بریکا په یوهنډیڼ سهربازی و سیاسی ل ئیرانی بدهستقه ئیانا بوو، بهریتانیا دبزاڅین بهردموام دا بوو، پیکه هه خوی بکه هیننن دهقهرین کوردی یین دناڅ دموهتا ئوسمانی دا (لیمبتون، ۱۳۷۵، ۹۸). ژبه ر هندی، بهریتانیا بزاق دکه ل دموهتا قاجاری و ئوسمانی دکر، بریکا په یمانین نیشدموله تی ئاریشه یین خوی یین سنوری چاره سهر بکه ن. بشی رولی خوی یی سیاسی بهریتانیا دڅیا دهستکه فتنین سیاسی، ئابوری و بارزکانی بۆ خو ل دهقهری بدهستقه بینت (الجاف، ۱۸۸، ۲۰۰۸).

ژیو فان مه به ستین ل سهری هاتینه دیارکر، جه نډین گه رۆکی بهریتانی هاتینه کوردستانی و ئامازه ب رولی کوردان دپیشقه برنا دهستکه فتنین بهریتانیا ل دهقهری کرینه، بو نموونه، گه رۆکی بهریتانی، (کلودیؤس جیمس ریچ) ئه وی ل سالا ۱۸۲۰ی هاتیه کوردستانی دایه دیارکر کو کوردان وهک خه لکی چیا یان رۆله کی کاریگه ر دپه یوهنډیڼ ئوسمانی و ئیرانیان دا هه بوویه، ژبه ر قی جه نډی رۇسیا قه یسه ری و بهریتانیا جوره کی سیاسه تی هه مبه ری کوردان په یرو کرینه، کو ببه هه قکاری و ان یان هه ر چوو نه بیتن ب سروشتی و بی لایه ن به یینن دهه قریکین وان دا ل دهقهری، دهسته لاتداریا ئوسمانیا هاتنا ریچی بۆ دهقهرین کوردی، ب تاییه تی سلیمانیه ب مانوره کا سیاسی یا بهریتانی ل قه له م دابوو ب ئارمانجا پشته فانیکر و هاندانا کوردان، ب تاییه تی میرگه ها بابان داکو ب دژی دهسته لاتا والیه به غدا رابن (ریچ، ۱۹۹۲، ۱۵).

بەرژموندییڻ رۇسیا قەیسەری دناڤ کوردان دا بەری بەریتانیا دەستپیکر بوون، ژ ناڤهراستا چەرخى ھەڤدئى ھەتا دوماھیکا نیڤا ئیکى ژ چەرخى نۆزدی، دەولەتا ئوسمانى و رۇسیا قەیسەرى دەھ شەرىن مەزن و چارەنڤیس ساز ئەنجامدابوون، ئارمانجین سەرەکی یین رۇسیا قەیسەرى گەھشتنا کەنارین دەریا رمش و قەفقاز و دریزاھیا وئ بوو، ژبەر ھندى سەرکردەین سەربازى یین رۇسیا قەیسەرى ل قەفقاز گەرنیکەك زور دابوو ب خۆاندنا جەئ جوگرافى و جفاکى یى کوردستانى، بشى چەندى مەترسین گەشتن دكەفتنە سەر پینگەھى بەریتانیا ل دەڤەرى و مەترسین ترسناک کەفتنە سەر بەرژموندییڻ وئ. لەورا بەریتانیا ھەمى شیانین خۆ دەرزاختن دەستەھلاتا رۇسیا قەیسەرى ل دەڤەرى سنۆردار بکەتن، ژبەر ھندى، ھاریکاریین لەشکەرى پێشکەشی دەولەتا قاجارى دکرڻ د ھەڤرکى و شەرىن وئ دا لگەل رۇسیا قەیسەرى (Othman, 1995, 80).

ژلايى خۆڤە، بەریتانیا سەرکیشا زلەیزین ئەوروپا یا وی دەمى یاکو بەیز و شیانین خۆ ھەڤرکىا رۇسیا قەیسەرى و دەولەتا ئوسمانى دەربارەى جەئ ستراتیجى دەڤەرى دکر، پتر رۆلى خۆ دپیشەتاین سیاسى یین ل دەڤەرى روویدان دتبوو. ھەروەسا لدمى بەریتانیا ھاتیه دەڤەرىن ئیرانى و دەڤەرىن ئوسمانى یین سەر سنۆرى ھیدى ھیدى ب گەرنیکا جەئ کوردستانى یى بازەرگانى، ئابۆرى و سیاسى ئاگەھدار دبوو. دەستپیکا بەریخۆدان و بەرژموندییڻ بەریتانیا دناڤ کوردان دا دزقریتن بۆ نیڤا دووى ژ چەرخى ھەژدی (Othman, 1995, 81).

لدویڤ ئەڤا ل سەرى ھاتیه شروڤەکرڻ دشین بیژین، گەرنیکا جەئ ستراتیجى کوردستانى و رۆژھەلاتا ناڤین بۆ ئەگەرى ھندى بەریتانیا ھزرى دھنارقتا ھندەك شارمزیان دا بۆ دەڤەرى بکەتن، ژبەرکو بەریتانیا گەھشتبوو وئ چەندى، کو پیدڤییه چەندین نەخشەین جوگرافى بۆ کوردستانى و رۆژھەلاتا ناڤین بەینە کیشان، داکو ل پاشەرۆژى ب ساناهى خۆ بگەھین دەڤەرى (سندى، ۲۰۰۸، ۱۰). لەورا ئەگەر لینیڤینەكى د دەستڤیسین گەردۆ، سیاسەتمەدار و دبلوماتکارین بەریتانیا دا بکەین، دئ ئەڤ چەندە ب ئاشکرای دیار بیتن. ژبەرکو پتریا وان نەخشین جودا جودا بۆ دەڤەرىن کوردنشین کیشاینە، بۆ نموونە، لدمى ل سالا ۱۸۲۰ى، کلۆدیۆس جیمس ریچ ھاتیه کوردستانى نەخشەیهك لگەل دەستڤیسى خۆ بۆ وەلاتى خۆ کیشا بوو (بنیرە پاشەندى ژمارە ۱).

کومپانیا ھندى یا رۆژھەلاتى یا بەریتانى، ئەوا ل ۳۱ کانوونا ئیکى یا سالا ۱۶۰۰ى، وەك دەزگەھەكى ئابۆرى ھاتیه دامەزراندن و پشתי ھینگى رۆلەكى گەرنىگ دەزگەتکرنا دەستەھلاتا بەریتانیا دا ل رۆژھەلاتا ناڤین دگیریتن، ئانکو ببوو دەزگەھەكى سیاسى و سەربازى یى بەریتانیا ل دەڤەرى. بشى چەندى دەزگەھ بۆ بەریتانیا ڤەبوو ب کویری و ھویری بەیتە دناڤ دەڤەرى دا و

دویشجوونا ژیدهرین سرۆشتی و بهرژموهندیڤن بهریتانیا ل دهقهری بکهتن(احمد، ۱۹۸۴: ۳۳). ژ ئه‌نجامین چالاکیڤن خۆ یڤن بهرفره دا ل دهقهری، ل سالا (۱۷۵۸)ی، بۆ ئیکهم جار دکتۆرهکی کومپانیا هندی یا رۆژه‌لاتی یا بهریتانی سهرمدانا کوردستانی و عیراقی کر. ئه‌قی که‌سی پیزانین تیروته‌سه‌ل یڤن گرنگ ل دۆر جهی گرنگ و ستراتیجی کوردستانی بۆ ده‌سته‌لاتداریا وه‌لاتی خۆ رموانه‌کر بوون و تیدا ب تیروته‌سه‌لی به‌حس پێشهات و رموشا سیاسی یا کوردستانی کر بوو (Muhammad, 2017, 40). پشته هینگی، ل سالا (۱۷۹۷) دکتۆر کامپیل (Campbell) و تی. هول (T. Howell)، کو دوو به‌رپرسین کومپانیا هندی یا رۆژه‌لاتی یا بهریتانی بوون سهرمدانا باشووری کوردستانی‌یا کو ب (کوردستانا ئوسمانی دهاته نیاسین) کر بوون (Othman, 1995, 55).

سهرمهرای هندی، بهریتانیا لقی ده‌میدا بچاقه‌کی نه‌یی گرنگ و باشکه‌فتی به‌ریخودا جشاک کوردی، ژبه‌رکو لقی ومختی دا ئاکنجیڤن کوردستانی وه‌ک پشکه‌ک ده‌قهرین ئوسمانیان دهاته نیاسین و بهریتانیا هندی به‌رژموهندیڤن گرنگ ل ده‌قهرین کوردی نه‌بوون. به‌لی لکه‌ل هندی، بهریتانیا ده‌ست ب دورستکرا نه‌خشه‌کی بۆ کوردستانی و هۆزین کوردی یڤن دبن ده‌سته‌لاتا ئوسمانیانقه کر (بنیر پاشبه‌ندی ژماره ۲)، ئارمانجا سهرمکی یا بهریتانیا ژقی چه‌ندی ئه‌بوو پتر شارمزا بیتن لدۆر کوردستانی و پیزانین باش ل سهر پیکهاتین کوردستانی، ب تایبه‌تی هۆزین کوردی یڤن دبن ده‌سته‌لاتا ل کوردستانا ئوسمانی و قاجاریقه بده‌ستقه بیتن (IOR:/4MIC/16/15/22.1919. P, 119).

له‌ورا دی بینن، پشته دورستکرا ئیکهمین نشینکه‌ه ل باژیری مه‌سقه‌ت ل وه‌لاتی عومان ل که‌نداقی عهرهبی، بهریتانیا شیا پیگه‌هی خۆ نه‌خاسمه یڤن ستراتیجی، سیاسی، له‌شکه‌ری، ئابوری و بارزگانی بو رۆژه‌لاتا نافین ل که‌نداقی جیکر بکه‌تن، ده‌ه‌مان پینگاڤین خۆدا حکومه‌تین بهریتانیا ده‌ست ب پینگاڤین خۆ کر بوو به‌ره‌ف ژیریا که‌نداقی عهرهبی بجیتن، له‌ورا ل سالا ۱۷۹۸ی، دق بیاقی دا ده‌سته‌لاتداریا بهریتانیا ل رۆژه‌لاتا نافین ب بریارا حکومه‌تا بهریتانیا ل له‌ندن بریارا دورستکرا بنگه‌هی "کومپانیا هندی رۆژه‌لاتی یا بهریتانی"، ل به‌غدا (داجی، ۲۰۰۷: ۶۸). ئارمانجا سهرمکی یا ده‌سته‌لاتداریا بهریتانیا ژقی بریارای ئه‌و بوو، دا کو ئه‌ف کومپانیه‌ بشیتن پتر چالاکیڤن خۆ ل ده‌قهری، ب تایبه‌تی دنا‌ف ده‌قهرین کوردستانا ئوسمانی دا به‌رفره بکه‌تن و خزمه‌تا به‌رژموهندیڤن گشتی یڤن بهریتانیا ل ده‌قهری بکه‌تن (احمد، ۱۹۸۴: ۳۴).

دورستکرا قی بنگه‌هی ل سهری هاتیه دیارکرن ده‌ستیڤکه‌ک بۆ ده‌ریاری گرنگی پیدانا ده‌سته‌لاتداریا بهریتانیا ب کوردستانی. ئه‌فه دجوارچوقی وی گرنگی پیدانی ده‌ات یا کو

بهریتانیا تیدا هه می هیژ و شیانی خو دمه زاختن و بزاڤین چه سپاندنا دهسته لانا خو یا ئابوری و سیاسی ل رۆژه لانا ناڤین دا بکهت. دهه مان دهمدا، کوردستان وهک به شهکی سهرکی د جهرگی رۆژه لانا ناڤین دا د نه خشی بهریتانیا دا دیر نه بوو کو ئارمانجا سهرکی ژێ کونترۆل کرنا کورتترین ریک بو گه هشتنا هندستانی بوو (خالفین، ۱۹۶۹، ۳۳). ئانکو لدویف هزروبرین قه کۆلهران، لثیری دیار دبیتن کو کوردستان ئیک ژوان ریکان بوو یین بهریتانیا ب رۆدی لدویف دچوو، ژبه رکو کوردستان دجاڤین دبلۆماتکارین بهریتانیا دا ب جهرگی رۆژه لانا ناڤین دهاته نیاسین، ههروهسا کوردستان راستی دا و کهتواری دا دکهفته دناڤ جهرک و سهنته ری رۆژه لانا ناڤین دا، ئانکو دا کوردستان ریکا بهریتانیا زور کورت کهتن.

هیشتا گرنگیا ژیدمهرین سروشتی، ب تایبهتی نهفت و بهرژمونهندیین گشتی ل رۆژه لانا ناڤین بو بهریتانیا باش دیار نه بووین، به لی ئارمانجا بهریتانیا پاراستنا ریکین بازرگانی، ئه وین ل دهقه رین کوردی را دهریازدبوون بوو. ل چه رخی نۆدی دا، ژبو گه هشتنا ئارمانجین خو، بهریتانیا سیاسه تهک نۆی هه مبه ری رۆژه لانا ناڤین په یرمو کربوو. بو وینه، ژلایه کی قه، هندهک جاران بهریتانیا لگه ل دمو له تا ئوسمانی شهر ب دژی رۆسیا قه یسه ری دکر. ژلایه کی دیقه، بهریتانیا ب دژی دمو له تا ئوسمانی دراوه ستا (Othman, 1995, 56).

دهه مان دهمدا، بهریتانیا لگه ل دمو له تا قاجاری په یومه ندیین دبلۆماسی ب دژی رۆسیا قه یسه ری و فه رهنسا گریدان و هاریکاریین له شه که ری ب دژی رۆسیا قه یسه ری پیشکیشی دمو له تا قاجاری دکر و جاران دژی لگه ل دمو له تا ئوسمانی ب دژی دهسته لانا قاجاریان دراوه ستیا (لیمبتون، ۱۳۷۵، ۱۲۰)

دگه ل هندیدا، بهریتانیا هندهک جاران ماتیکرن د شۆره شین کوردی دا دکر. دهه مان دهمدا، جاران پشته قانیا شۆره شین کوردی دکر و جاران بهریتانیا مل بملی ئیرانی قه ب دژی کوردان دراوه ستایا، ئارمانجا بنگه هی یا بهریتانیا ب تنی پاراستنا بهرژمونهندیین وی یین ئاسایشا نه ته وه می، سیاسی، ئابوری، سه ربازی، ئایینی، کونترۆل کرنا ریکین بازرگانی، ژیدمهرین سروشتی و داگیرکرنا دهقه ری بوو، ئانکو دهه مان دهمدا، سیاسه تا بهریتانیا ل دهقه ری بتنی دورستکرنا نه خشی سیاسی دهقه ری بوو کو تیدا بهرژمونهندیین بهریتانیا بهینه پاراستن (Eskander, 1999).

لده سپیکا سالا ۱۸۰۱ی، رۆژه لانا ناڤین به رهف پیشه چوونین سیاسی قه چوو و ده ست بگه ورینا هاته کرن. ژبه رکو ببوو جهرگی ستراتیجی بو بهرژمونهندیین وه لاتین زله یز، له ورا بهریتانیا، رۆسیا قه یسه ری و فه رهنسا هه قهرکی لسه ر دکر، به یزترین هه قهرکا بهریتانیا رۆسیا قه یسه ری بوو، هه ر چه وابیتن، بهریتانیا هه می هیژ و شیانی خو دمه زاختن سنۆری داگیرکه ها خو

بۆتان سەریەخویا خو ژ بن دەستەهلاتا ئوسمانیا راکەهاندى ، دەهەمان دەمدا، میری میرکەها سۆران میر محمدی پەيوەندى لگەل ئیبراھیم پاشا کورئ مەحمد پاشای، ئەوی مەترسی ل سەر پارچەکرنا دەقەرئ ئوسمانیان ل مسرئ کرین گریدان، هینگى بەریتانیا پینگاڤ بۆ دەست ب پێشخەریا پەيوەندیی دبلۆماسی ییپ هەڤشکین ئەوڕۆپا ژبو پاراستنا ئیکگرتنا دەقەرئ ئوسمانیا ب دژی بزاقین بشی رەنگى دناڤ دەولەتا ئوسمانی دا کر (Eskander,1999, 60).

لەدەستپیکى بەریتانیا بریکا دبلۆماتکارین خو، بزاقکرن جۆرەکى ریکخستن و هاریکاری سەریازی دناڤهەرا دەولەتا ئوسمانی و قاجاری دا بەیتە دورستکر و پاشی ب دژی پاشایی رەواندۆزئ بەیتە ئاراستەکر (Othman,1995, 57). ئانکۆ بەریتانیا ب مەرەما بەدەستەئینانا هەمماهنگیەکا سەریازی دناڤهەرا دەولەتا ئوسمانی و قاجاری دا کەڤتە کاری، بەلى پشتی هینگى بەریتانیا هەست بەندى کر، کو رەنگە هاتنا لەشکەرئ ئیرانی بۆ باشۆرئ کوردستانی، کیشەیان سەخت و دژوار بکەتن و پاشی کیشەیهکا نیڤدەولەتی ئی پەیدا بێتن (Eskander,1999, 61).

ئەڤ چەندە ژى ل بەرژمەندیا ستراتیجیەتا بەریتانیا ل دەقەرئ دا ئەبوو. دبتن بەریتانیا هایداری ئەوان پەيوەندیی نەینی ییپ دناڤهەرا محەمەد پاشایی رەواندۆزئ و شاهی ئیرانی (فەتح عەلى شاهی ۱۷۹۷ - ۱۸۳۴) بیت، ئەڤە بتنى بزاقەك بو ژلای پاشایی رەواندۆزئ ڤە هاتیە ئەنجامدان بۆ داخوازکرنا ئالیکاریان، ب تاییەتی ییپ سەریازی داکو بشیتن پى بەرمقانیی ژخۆ بکەتن، ئەگەر هاتوو ئوسمانیان ب پشەقانییا بەریتانیا هیرش کرە سەر سنۆرین میرکەها وی (الجاف: ۲۰۰۸، ۱۸۸).

ئەڤا ل سەری هاتیە بەحسکرن، ئیدی بەریتانیا پالدا ب ئیک لایەنى بەیتە دناڤ کیشی دا و ب ریکا ریچارد وود (Rich.Wood)، دبلۆماتکار و بالیۆزئ بەریتانیا ل حەلەبى، پەيوەندى ب محەمەد پاشای کر و داخواز ژیکر دەستان ژکارین خو بەردەتن روویب ب رووی دەولەتا ئوسمانی نەبتن. هەرەسا داخواز ژى کر بجیتن ئەستانە. پاشی دى بەریتانیا بزاقى کەتن سۆلتانی ئوسمانی رازی بکەتن لى ببۆریتن (Othman,1995, 57).

لشی بارودۆخى نازک و هەسیتار دا، بەریتانیا نەشیا زیدەتر خو ڤاگرتن و بلەز هاتە دناڤ کیشى. دشین ئەڤى هەلۆیستى بەریتانیا بۆ هندی بزقرینین، کو بەریتانیا ب دورستبونا دەستەهلاتەکا نۆى ل سەر حسابا دەولەتا ئوسمانی دترسیا، ئانکۆ دابیتە ئەگەرئ رووخاندنا مۆلکین دەولەتا ئوسمانی (Keskin,2015,10). هەرەسا بەریتانیا ژهندى دترسیا حکومەتا رۇسیا ڤەیسەری ئەڤى چەندى ب دەلیڤە بزانیەت و ماتیکرنى دبه‌رژمەندیا خو دا دڤى کیشى دابکەتن. ژبەر

ژلایه‌کی دیشه، ستراتفوردی داخواز ژ ویلیه‌می کر بوو کو دویشچوونی دناڤ خه‌لکی کوردستانی دا بکه‌تن ژبو بده‌سته‌ئینانا شیانین به‌ره‌م ئینانی یین ژیدهرین سروشتی، که‌سکاتی، هه‌روه‌سا خۆران و رهنگین خۆران و داها‌تین ژلای کوردانه‌ دهینه بکارئینان، ب تایبه‌تی ئه‌وین دهینه نیاسین ب کوالتی و خوشین خوو. هه‌روه‌سا ده‌سته‌گه‌فتین وان یین به‌هارات و کولان. ل‌دوماهیک، ناڤبری داخوای ژ نۆینه‌ری خۆ ویلیه‌می ده‌که‌تن کو پیزانینان ل دۆر شیانین جوگرافی، ئایینی، چاڤدیری، زمانی، رموشت و هه‌لو‌یستی کوردان و ئایینین دی دناڤ ده‌قه‌ری دا ب ده‌سته‌ بینن(Keskin,2015).

ب چاڤدیرکرنه‌ک هویر، کویر، هووشیار و شروڤه‌کرنا کاودانین کوردان، نۆینه‌ری به‌ریتانیا وه‌سا هزر کربوو کو کورد نه‌ئارامن دناڤ ده‌وله‌تا ئوسمانی دا و دایه‌ دیارکرن کو کورد به‌رده‌وام دسنۆرین ئوسمانی، ئیرانی و رۆسیا قه‌یسه‌ری را دهریاز دبن و ده‌لیشان بۆ روویدانا شهران دناڤه‌را ده‌وله‌تا ئوسمانی و هه‌فسنۆرین وی دا په‌یدا ده‌کن(Muhammad,2017,47). ل‌دویف تیگه‌ه‌شتنا قه‌کۆله‌ران، بشی چه‌ندی به‌ریتانیا هزر کر نه‌گه‌ر هاتوو شهرای سنۆران دناڤه‌را ئوسمانی و قاجاریان دا روویدا. هینگی دی رۆسیا قه‌یسه‌ری ده‌سته‌گه‌فتین مه‌زن بده‌سته‌ ئینن، چونکی وی (به‌ریتانیا) وه‌سا هزر دکر رۆسیا قه‌یسه‌ری به‌رده‌وام کوردین ژ یاسای دیرکه‌فتی بۆ به‌رفره‌کرنا ده‌سته‌لات، به‌رژه‌مندی و ده‌سته‌گه‌فتین خۆ ل کوردستانی بکارئینن، له‌و‌را به‌ریتانیا ب هه‌می شیانین خۆ هاریکاریا ده‌سته‌لات‌داریا ئوسمانی ب دژی میرگه‌هین کوردی کری یه‌.

ژبه‌ر ئارامیا ده‌قه‌ری، ده‌سته‌لات‌داریا به‌ریتانیا هه‌روه‌سا هزر دکر باشترین ژینگه‌ بۆ کونترۆلکرنا هۆزین سه‌ر سنۆری به‌یزکرنا کونترۆلا ده‌سته‌لاتا ناڤه‌ندی یه‌ ل ئسته‌مبولی، ژبه‌رکو ده‌سته‌لاتا ناڤه‌ندی دا به‌رپرس بتن ژ کارڤه‌دنین خۆ نه‌ک هیزین کوردی. بشی چه‌ندی دیار دبیتن ژبو پاراستنا به‌رژه‌مندی خۆ و ریزیکرن د به‌رفره‌ه‌بوونا ده‌سته‌لاتا رۆسیا قه‌یسه‌ری، به‌ریتانیا گرنکی یه‌ زۆر ب کوردستانی دایه‌. هه‌روه‌سا به‌ریتانیا به‌رده‌وام بزاق‌کرینه‌ هی‌زا ده‌وله‌تا ئوسمانی ل سه‌ر ده‌قه‌رین کوردی زال بیتن(Keskin,2015,14).

به‌ریخودانا به‌ریتانیا و کارڤه‌دانا وی هه‌مبه‌ری کوردستانی دناڤه‌را سالین ۱۷۹۸- ۱۸۴۰ی دا، بتنی ل سه‌ر هزر و ته‌خمینین ستراتیجی راوه‌ستیا بوون، ب تایبه‌تی زی ریگرتن هه‌مبه‌ری ژ ئیکڤه‌ بوونا ده‌قه‌رین ئوسمانی و قاجاریان وه‌ک دلی وان دخوا‌زتن . ب په‌یشه‌کا دی، به‌ریتانیا یا ده‌اته‌ نیاسین ب سه‌رکی‌شا کیشومری ئه‌وروپا و پالدمرا ده‌وله‌تین ئه‌وروپی بۆ ده‌قه‌ری ، به‌رده‌وام پشته‌فانیا به‌یزکرنا ده‌سته‌لات‌داریا حکومه‌تین ئیسته‌مبولی و ته‌هران دا بوو ل سه‌ر ده‌قه‌رین کوردان ل رۆژه‌لات، باشۆری رۆژه‌لاتی تۆرکیا و باکو‌ری رۆژئاڤای ئیرانی(Keskin,2015,14).

بهريتانیا ب رژدی هیڤیدخواست نهئارامی و سهقامگیریا دهقهری بزاقین رۇسیا قهیسهری یین بهیزکرنا ینگههی خول باشوری دهقهری بریکا ماتیکرنا د کارووبارین ئوسمانی و ئیرانی ژناقهبهتن. هیڤیین سههرکی و بنگههی یین بهريتانیا بتنی دهسته بهرکرنا نهئارامیی بو دناق ئیرانی و ئوسمانیان دا . ئەف چهنده ب باشی ژ ههلوئیستی بهريتانیا هه مبهری هندەك شۆرمش، سههرلدانی کوردی و میرگههین کوردی ئەوین مهترسین ههستیار د ئیختسینه سههر ئیرانی و ئوسمانیان ب مهبهستا پارچه کرنا دهقهرین دبن کونترۆلا وانقه دیار دبتن (Eskander,1999,62;Keskin,2015,16).

ل دهمی سالا ١٨٤٢ی، میر بهدرخانی (١٨٢١ - ١٨٧٠)، میرگهها نیف سههریخویا کوردی ل جهزیرا بۆتان راکههاندی و کونترۆلا خو ل سههر دهقهری بهرفرهه کری. دئه نجامدا، مهترسیهك زیده دمباری پارچه کرنا دهقهرین دبن کونترۆلا ئوسمانیانقه كهفته دناق دهولهتین زلهیز دا، ب تایبهتی بهريتانیا و فرههنا، ژ بهر هندی ههر دوو وهلاتان گفاشتن ئیختسینه سههر ئیسته مبولی داکو قی میرگهها کوردی ژناق ببهتن. زلهیزین ئەوڕۆیی کیشیا مهسحیان وهك ئالاقهك ب دژی ئوسمانیان بکاردئینا داکو پی ماتیکرنی دکارووبارین دهولهتا ئوسمانی دا بکهتن (Muhammad,2017,49).

دوژمنداریا مهسحیان ب دژی دهستههلاتداریا میرگهها کوردی بتنی ژ بهر ههلوئیستی کوردی یی ب دژی مزکینه رین ئایینی یین بهريتانیا و ئەمیریکی بوو. دهرئه نجامدا، ژ بهر ئیکریزیا گفاشتنین بهريتانیا و فرههنا و گهشه کرنا مهترسیا ئوسمانیان ل سههر کوردان، بوونه ئەگهري رووخانا قی میرگهها کوردی ل سالا ١٨٤٧ی. ئەف چهنده زی دبهرژموهندیا حکوومهتا نافهندی یا ئسته مبولی دابوو، ژ بهرکو دهقهرین دبن کونترۆلا ئەقی میرگههی قه ب تهمامی كهفته دبنه کونترۆلا دهولهتا ئوسمانی قه (Keskin,2015,17). لدویف تیگههشتنا قه کۆلهران، بهريتانیا رۆلهکی مهزن د دورستکرنا دوژمنداریی دناقهرا کورد و مهسحیان دا ههبوو، بشی چهندي بهريتانیا دقیا دهولهتا ئوسمانی پالدمتن هیرش بکهتن سههر کوردان، ژ بهر کو بهريتانیا بتنی دقیا دگهل دهولهتا ئوسمانی کاربکهتن.

تەمەری ئىكى: بەرژمەندی ئابۇرى

دەگەل ھەبوونا بەرژمەندی گەرنەگ و ستراتیجی ل ھەندستانی، بەریتانیا زۆر یا رۆدبوو ژبو قەدیتنا ھیزەکی داکو ریکین وی یین بارزگانی یین ژ باژیری مومبای بۆ دەریا سپی دەت بپاریزتن (Ghalib, 2011, 133). قەگەلەرین کورد، دایە خویاکرن، ئەف ریکە دکەفتە سەر سنۆری میرگەھا سۆران، ژبەر ھەندی بەریتانیا بەردەوام ھزر دگەوورینا دا دکر یین کو دا کارتیکرنا دەفەسەنگیا ھیزی دناقبەرا زلھیزین ئەوورۆپی دا کەتن، ژبەر ھەندی دئ بین، بەریتانیا بزاف کرن پەیوەندیین دبلۆماسی یین باش لگەل میرگەھا سۆران گریدەتن و دانووستاندن دناقبەرا ھەر دوو ئالیان دا ھاتنە ئەنجامدان (Ghalib, 2011, 133).

د نامەپەکی دا یاکو ھاتیە ھنارتن ژلای سیر جۆن کامبیل (Sir John Campbell)، بالیۆزی بەریتانیا ل ئیرانا قاجاری بۆ میر محمد پاشای رەواندۆزی، تیدا داخووا بەستنا پەیوەندیین سیاسی ژ میری ناقری کربوو. دپەرسقی دا، میر محمدی پێشوازیەک گەرم د پەیوەندیین بەریتانیا کر و ھیقی خواستن بشیت بەرژمەندی بەریتانیا ل دەقەری بپاریزتن. دەگەل ھەندی، ستونین سەرەکی یین سیاسەتا بەریتانیا خۆ پاشقەدان بوو ژ ھەر ئارێشەکا ھەریمی یاکو دابیتە ئەگەری پارچەبوون و ئەئارامکرن و تیکدانا رەوشا سیاسی یا ئیمبراتورێەتا ئوسمانی (Ghalib, 2011, 134).

ھەرچەوا بیتن، کوردستان یا لشی دەمیدا ھاتە نیاسین ب جەھەکی ستراتیجی و گەرنەگ ل دەقەری، ب شینۆمپەکی گشتی دناقبەرا ھەر دوو دەولەتین ھەریمی دا ئوسمانی وقاجاریان دا دابەش ببوو. ل دەمی ئەف دەولەتە بەرەف لاوازی و ژناقچوونی دچوون، بقی چەندی ھیدی کەفتنە ژیر کاریگەریا باندۆرا ھیزا ئابۆری، سیاسی و سەربازی یین زلھیزین ئەوورۆپی، ب تایبەتی بەریتانیا (جلیل و اخرون، ۱۹۹۴، ۱۱). لشی ماوەی دا، جشاک کوردی بۆ سەر ھۆزین کۆچەر، نیف کۆچەر (تیکەل) و ئاکنجی دابەش ببوو. چەرخێ ئۆزدی بەشی ئیکی یی ھۆزین کوردی ئاکنۆ ھۆزین کۆچەر سیکا ئاکنجیین کوردستانی پیک دئینا (Van Bruinessen, 1992, 45).

بقی چەندی دیار دبیتن، بنیات و ژیرخانەیا ژیارا ئابۆری یا خەلکی کوردستانی، ب شینۆمپەکی سەرەکی ل سەر خودانکرنا گیانەووران ب تایبەتی بز و پەزی ھاتبوو دانانن (لازاریف، ۱۹۸۹، ۵۷) و پیدقیین سەرەکی یین ژیارا رۆژانە یین ئاکنجیین کوردستانی پی ھاتنە دابینکرن، ھەرەسا کرین و فروتتا بەرھەمی ھری، پەنیری، رینی پەزی و ھنگشین ل دەقەری کوردی ھاتنە ئەنجامدان (نیکیتین، ۲۰۰۴، ۷۶). دەھەمان دەمدا، لگەل چاندنا گەنمی و جەھی،

تویتن، میو، گۆیز و سیف دهاتنه چاندن. ل باژیران لگه ل ئەفان کارین ل سەری هاتینه بەحسکرن کارێ دەستی ژێ دهاتنه کرن (Van Bruinessen, 1992, 48).

ئەف رومشا ب زەحمەتا ئابووری یا هاتیه بەحسکرن، نه بتنی ل دەقەرین کوردستانا ژیر دەستەللاتا ئوسمانی دا هەبوو (Bois, 1966, 30). بەلکو ل دەقەرین کوردستانا ژیر دەستەللاتا قاجاری دا ب هەمان شیوە بوو، دبن سیاسەتا ئەشکەری یا تۆندا دموەلتا قاجاری قە دناڵین و هەر داهاکە خەلکی کومدکر ب ریزەیهکا زۆر ژێ ب دموەلتی داهاکە دان (Farrokh, 2011, 87). ژبەرکو پاشقەمانا ئابووری کوردستانی و سنۆرداریا بارزگانیا وئ، ژیلی ئەفان هۆکاری ننامازە پێهاتیه دان، هەروەسا زیدەبوونا ئابووری سرۆشتی، سەختیا ریکین قەکوهاستنی ژبەر تۆبۆگرافیا دەقەرئ، دەهەمان دەمدا، بارودۆخین ئالۆز و نەدیارین دەقەرئ و پەییوەندیین دمریەگین خودان دەستەللات ل کوردستانی، دگەل هەندەک هۆکارین دی بوونە ئەگەر سەریشک و سەرەک، کو دەقەر کەفتە بن هەوین سەرمایەداری و بەرژمەندیین دموەلتین ئەوڕۆپی و ب تایبەتی بەریتانیا (ئەفیر یانوق، ۲۰۰۴، ۶۷؛ شویل، ۱۸، ۱۹۸۵).

لەدەستپیکا چەرخێ نۆزدی، بەریتانیا بزاقین بەیز دکرن ژبو چەسپاندنا بەرژمەندیین خۆ ل دەقەرئ. ژبەر قی مەبەستا گرنک، بەریتانیا دەست ب هەنارتنا نۆینەرین خۆ بۆ دەقەرئ و کوردستانی کر. ژبەرکو بەریتانیا بەریخۆدا دا ئیرانی وەک پەرە ستراچی بۆ دەستەللاتا ئیمپراتۆریەتا بەریتانیا ل هندی (Karimi, 1975, 1). لەوڕا لەدەستپیکێ بریکا ئەفسەرەکی بناقی سیر جون ماکۆلم (Sir John Malcolm) وەک نۆینەرئ کومپانیاهندی یا رۆژەلانی یا بەریتانی خو نیزیکی دەستەللاتداریا قاجاری ل ئیرانی کر (قدیانی، ۱۳۸۴، ۸۲). ئەقی ئەفسەری ب دیاریین زۆر خۆ گەهاندە شاهی ئیرانی فەتح عەلی شاهی یی کو بزاق دکرن پەییوەندیین دبلۆماسی یین بەیز لگەل بەریتانیا گریدەتن (شمیم، ۱۳۷۴، ۸۹).

ژبو بەیزکرنا پێگەهی هیزو هەبوونا خۆ وەک بزاقەک سیاسی بۆ دیرکرن و لاوازکرنا دەستەللاتا فەرەنسا و رۆسیا قەیسەری ل دەقەرئ و ومارکرنا شیانین خۆ یین بازرگانی ل رۆژەلانا ناڤین. ئەفسەری بەریتانی، ماکۆلم د بزاقین خۆ یین دبلۆماسی و سیاسی دا شیا سەرکەفتنی بدەستقە بیتن و پەیمانەک دگەل دەستەللاتداریا قاجاری کو نافەرۆکەک سیاسی، سەریازی، ئابووری و سەریازی بخۆقە دگرت مۆر کر بوو (شمیم، ۱۳۷۴، ۸۹). لەدەمی ماکۆم ل ئیرانی دمرفەت بۆ هاتە پێش و سەرمەدانا کوردستانی کر (احمد، ۱۹۸۵، ۳۵). لدویف هزروبیرین قەکۆلەران، ژنەنجامی ئەقی چەندی دا بزاقەک زیدەتر یا هاتنا بەریتانیا و گەرۆکین وئ بۆ بەرفەرەکرنا دەستەللات و پێگەهی بەریتانیا ل کوردستانی دەستپیکر.

بشتی گرنکیا بارودوخ و بهرهه مین سروشتی یین ئابوری یین کوردستانی بۆ بهریتانیا دیار بووی (Othman, 1995, 60). دبلوماتکارین بهریتانیا یین دهقهری کاردکرن بهرهق کوردستانی هاتن داکو پیزانینا ل دور رهوشا ئابوری یا خه لکی کوردستانی بدهستقه بینن (Keskin, 2015, 18). بو نموونه، گرنگترین بهرهه مین سروشتی یین پتریا گهردو و دبلوماتکارین بهریتانیا ئامازه پی داین، بهرهه می مازیان بوو (ریچ، ۱۹۹۲، ۱۵۸)، ب ریژمیهکا باش پشکداری دناق بهرهه مین کوردستانی بۆ دمرقه دکر، ژبه رکو ژمارهکا زورا دارین مازی ل چیان کوردستانی هه بوون (Muhammad, 2017, 50)، ب تاییه تی ل ههریمداریا زاخو و جوله میهرکی کو سالانه ب سهدان ته نین مازیان رهوانه ی دمرقه دکر (جهلیل، ۱۹۸۷، ۸۹). مازی ل کوردستانی دهاتنه کومکر، ب ریکا حه له بی، ئه سکهندروونه، ئه زمیر، یان ژ ی زاخو بۆ مووسل بۆ به غدا و به سرا دهنارتنه دمرقه و پاشی بریکا بازرگانین ئه ورۆپا دگه هشتنه دمرقه (حاجی، ۲۰۰۷، ۴۱).

بشتی هینگی گهرۆکی بهریتانی جیمس سیلک بینکهام (J.S. Buckingham) ی دایه دیارکرن، کو خه لکی دهقهری بهری و گوینر ل چیان کوردستانی دنین و ژویری فریدکهن باژیری حه له بی و ئه قه ژیدمه کی سه ره کی ی سامان و کاری رۆژانه یی خه لکی یه (Muhammad, 2017, 50). ئه ق بهرهه مین سروشتی پتر سه رنجا گهرۆک، دبلوماتکار و سیاسه تمه دارین بهریتانیا ل دهقهری راکیشا بوو، دهسته لاتداریا بهریتانیا بزاق دکر پیزانینان ل دور ژیدمه رین سروشتی یین ئابوری یین کوردستانی بدهستقه بینن (Van Bruinessen, 1992, 49).

ژه نهجامی ئه ق ل سه ری هاتیه روونکر، دی بینن هژمارهکا زورا بازرگانین بهریتانی، نه خاسمه گهرۆکین بهریتانی وهک کلودیس جیمس ریچ (Claudius James Rich)، هینری رالینسون (Henry Rawlinson)، ئی، میلینگن (E. Milligan)، هنده کین دی بایه خهک زیده ب گهریانین خو بۆ کوردستانی دا بوون، ئارمانجین وان یین سه ره کی ژ هاتنا وان بۆ نا ق وهلاتی کوردان دا، بدهسته ئینانا پیزانینان ل دۆر کاودان و بارودخین خه لکی وی و ژیدمه رین وی یین سروشتی بوو (احمد، ۱۹۸۵، ۳۶). چونکو ژبه ره جهی کوردستانی یی ستراتیجی یی دکه قیته نیشا رۆژه لاتا نا قین دا، بهریتانیا وهسا هزر دکر ژیدمه رین زۆر گرنگ و ب بها ب تاییه تی نه فت و غاز یین لشی دهقهری ههین (Eskander, 1999, 64; Keskin, 2015, 18).

ل سالین بیستی ژ چه رخی نۆزدی، بشه کرنا ریکه کا نۆی بۆ گریدانا ئه ورۆپا رۆژناقا ب دهقهری رۆژه لاتی قه، داکو بشین که لۆپه لین ئه ورۆپی بریکا دهریایی بگه هینن بهنده ری (ته رابزون)، ل باکو ری رۆژه لاتی دمه له تا ئوسمانی. بۆ ئه گهری کورترنا ریکین گه هاندنی یین بازرگانی و کیمکرنا تیجووین قه گوهاستنی دناق بازارین دمه له تا ئوسمانی دا. هه ره وسه بۆ

ئەگەر ئىدەستىيىگىزنا ھەقىرىيا ئابۇرى و بارزىگانى دناقبەرا بەرىتانيا و رۇسىا قەيسەرى دا ل دەقەرى، ب تايىبەتى ل كوردستانى(خالفىن، ۲۴، ۱۹۶۹). چونكى دقە بياقى دا، بەرھەمىن پىشەسازى يىن بەرىتانيا برىكا تەرابزۇن دگەھشتە كوردستانى. ئانكو دشىن بىژىن كوردستان ببو مەيدانا مل ملانەياسەرەمكى يا بەرژمەندىيان دناقبەرا بەرىتانيا و رۇسىا قەيسەرى دا، ب تايىبەتى وەسا ديار ببو كو بەندەرى تەرابزۇن بايەخەك زۇر لدەق بەرىتانيا ھەبوو، ژبەركو برىكا بەندەرى تەرابزۇن بازىگانىن بەرىتانيا دشىان پەيەندىين ئابۇرى لگەل ھندى ئەنجام بدمن. ژ ئەنجامى قى چەندى دا، باژىرى (ئەرزەرمۇم)، بايەخەيەك زۇر كىرنگ يى ئابۇرى پى ھاتە دان، ژبەركو دكەقىتە جەى ستراتيچى يى كىرنگ ل رۇژھەلاتى ئەندەلى (جەلىل، ۷۴، ۱۹۸۷).

ئەورا، باژىرى ئەرزەرمۇم ب مەلبەندى بازىگانى يى ئاسيا بچوويىك دچاقىن رۇسىا قەيسەرى و بەرىتانيا ھاتىە نياسىن. چونكو وەسفا جوگرافيا كوردستانى دكەقتە سەر ئەوان رىكان يىن راستەوخۇ تەبرىز ب تەرابزۇن و ئىستەمبولى قە كىرىدان، بقى چەندى وەل ئەرزەرمۇم ھات كو بىتە بنگەھى خرىكنا داھات و كەلۇ پەلان دناقبەرا وان وەلاتان دا ل دەقەرى و رەوانەكرنا وان بۇ بازارىن بازارگەريا جىھانى(حاجى، ۷۰، ۲۰۰۷).

ھەزى يە بىژىن سىستەمى سەرمایەدارى، ئامرازەكى دى يى كارىگەر و بەيز بوو ددەستى وەلاتىن زلەيزىن رۇژناقاىى و ب تايىبەتى بەرىتانيا دا ل سەر كىشەين رۇژھەلاتا ناقىن، ژبو خرىكنا ئابۇرىكى بەيز دناق دەقەرىن لژىر دەستەلاتا ئوسمانى و قاجارى دا. ئەق چەندە ژى دچوارچوقى ئەوان پەيمان و رىكەفتنامەيان دا دھات ئەوین دناقبەرا زلەيزىن ئەورۇپا دا، نەخاسمە بەرىتانيا و دمولەتا ئوسمانى و قاجارى دا دمریارى چارەنقىسى دەقەرى دھاتنە بەستن و مۆركىن(خچىاك، ۴۹۵، ۱۹۷۳).

ئەقان پەيمان و رىكەفتنامەيان دمرەفت و دەلىقىن زۇر باش يىن ستراتيچى دابونە بەرىتانيا ژبو بەرفرەكرنا پىگەھى خوى ئابۇرى دناق دەقەرىن دمولەتا ئوسمانى دا ھاتە پىش. بۇ نموونە ل ۱۶ تەباخا ۱۸۳۸ى، پەيمانەك دناقبەرا دەستەلاتداريا بەرىتانيا و ئوسمانىان دا ھاتبوو مۆركىن. ئەقى پەيمانى پىگەھى بەرىتانيا دناق دمولەتا ئوسمانى بەرفرەھە و بەيز كر بوو. ژبەركو لژىر بەندىن قى رىكەفتنامى دا، بازىگانىن بەرىتانيا د نازادبوون ژ ئىنان و برنا ھەمى جۇرىن كەلۇپەلان و ئەنجامدانا چالاكىين ئابۇرى دناق سئورى دمولەتا ئوسمانى دا(Pamuk, & Williamson, 2009, 5).

دەھمان دەمدا، باج و غەرامىن گومىرى ب شىۋەيەكى بەرچاق بۇ كىمىكر بوون. دئەنجامدا، ئەق چەندە بۇ فاكىتەرەكى سەرەكى د نىزىكبوونا بەرىتانيا دا دگەل دمولەتا

ئوسمانى و كاركرن ب دژى ئارمانجىن حوكمدارى مسرى محمەد عەلى پاشا (۱۸۰۵ - ۱۸۴۸) ئى. بهريتانىا دڤيا برىكا پەيمانا ۱۸۳۸ ئى، بەرستەكى بئىختە پىگەھى مسرى ل سۆرىي. ژبەرکو پىشەتەين سىياسى و لەشكەرى يىن مسرى زيان ب بەرژمەندىين بهريتانىا ل دەڤەرى دابوو (حاجى، ۲۰۰۷، ۷۱).

بەرەھەمى ھەرى، ئىك ژوان بەرەھەمىن ب بەا و بايەخ دار بوو يىن كە بەا و بازارەكى زۆر ل سەر ھەمى (قاسملو، ۱۹۷۲، ۱۲۷). لى دەمىدا، خەلکى كوردستانى رىژمەكا زۆرا بەرەھەمى ھەرى دناڤ دەولەتا ئوسمانى و قاجارى دا بەرەھەم دىنا. ژبەرکو كاودانىن وان يىن ئابورى زۆر دناخۆش و سەخت بوون، ھەر دوو دەولەتان چوو ئالىكارى پىشكىشى وان نەدكرن ژبو خۆشكرنا ژياران وان (O'Shea, 2004, 45). ئەڤ چەندە بۆ ئەگەرى ھندى بارزكانىن بىانى ب تايبەتى يىن بهريتانى بەريخۆ بدم دناڤ دەڤەرىن كوردى دا ژبو بارزكانىكرى. دەھمان دەمدا، ئەوان بارزكان بەرەھەمىن جۆراڤور، ب تايبەتى يى ھەرى ب بەايەكى ئەرزان بەدەستخۆڤە دىنانن. ژبەر ھندى، برىكارىن ب سەر كومپانىن بهريتانىڤە، ئەوين نڤىسنگەھىن خۆ ل باژىرىن كوردستانى ڤەكرىن، ھەيا خەلکى دكرى و دناڤ كارخانەين خۆدا ڤەرش و مەحفىر ژى دورست دكرن. پىشتى ڤرىدكرنە دەڤەرىن دى (Keskin, 2015, 19).

دەڤەرىن كوردى يىن ب سەر ويلايەتا مووسل ڤە، ئەوين رۆلەكى كرىگ د بەرەھەم ئىنانا ھەرى و چاندنا پەمبى دا ھەبى، ب گەھشتنا بەرەھەمىن ئەورۆپى وەلنەت ئىدى بەرەھەمىن ناڤخۆمبى بەرەڤ ژناڤچوونى چوون و نەشيان خۆ ل بەر بەرەھەمىن ئەورۆپى بگرن. ژبەر كو بەرەھەمىن ئەورۆپى باشتەر، گونجايتەر و ئەرازنتەر بوو. ھەژى يە ئامازە بەندى بدمىن كو كرىگيا ئابورى كوردستانى دناڤ بازنەين بزاڤىن بهريتانىا دابوون، بۆ كرىگيدانا لايەنن گەشتەڤانىي دناڤ رووبارىن دەڤەرى دا، جەھەكى ديار ھەبوو، سەرپارە ھندى ب سەرڤە ئارمانجىن بهريتانىا د ئابورى بوو، بەلى دكەتۆرى وى يى سەرەكى دا مەبەستىن، ئايىنى، سىياسى، بازركانى و لەشكەرى پىشە ديار بوون (Muhammad, 2017, 60).

بۆ پتر سەلماندا ڤى چەندى، گەرۆك و جوگرافىناسى بهريتانى ڤ. جىنسى (F. R. Chesney)، دىبارەى كرىگيا بازركانىا مووسل بۆ بازركانىا بهريتانى ل ئاسيا بچوويك و دووپاتكرن ل سەر دامەزراندنا قۇنسۇلخانەيا بهريتانى ل ئەنڤەرە، دامەزراندنا پىشەسازيا بهريتانى ل مووسل و دياربەكر دايە خۇياكرن. ھەرەسا ناڤبرى، ب ئنيەتا رىكخستنا بازارىن كەلۆپەلەين بهريتانىا، وەسا دايە دياركرن كو پىنڤىيە كرىگى ب رىكا ئەسكەندەرۆنە بۆ دياربەكر و پاشى برىكا دىجلە بۆ مووسل ... ھەتدتر بەيئە دان. ئارمانچ ژڤى چەندى كىمكرنا تىچووين

شه گۆهاستنى، بىله تر كىرنا شه گۆهاستنا ماده يىن دورستكرى، بهر فرهه كرنا شيانىن بارزگانىكرنى ل كوردستانى بوو (خالفين، ٢٥، ١٩٦٩). شه چهنده هه قه خر بوو دگهل دمرئه نجامين شو ره شا پيشه سازى، شهوا كو سه رمايه داريا بارزگانى بو سه رمايه داريا پيشه سازى ل جيهانا وى دهمى گهورى (حاجى، ٧٢، ٢٠٠٧). بهزرا شه كو له ران ده نه نجامدا، شه قى چهندي گهورينه كا كارى گهر د ستراتي جيا بارزگانيا دموله تا ئوسمانى دا، بگره ل كوردستانى ژى پهيدا كر.

دمر باره ي گرنگيا كوردستانى و شه كرنا رىكان بو دمر بارى بوونى دنا ق كوردستانى دا، سيا سه تمه دار و زانا شوينه وارناسى به ريتانى لا يارد (Layard)، كوب به هانه يا پشكنينا كا قلكارى يىن ل ده قهرى هاتين شه نجامدان كاركرى به. نا قبرى به حسى گرنگيا شه كرنا هنده ك رىكان شه وىن دا ل كوردستانى دمر بارىن كرى به. ده همان پىنگا ف و هر روبيرىن خۇدا، لا ياردى د رابور تىن خۇدا به حسى گرنگيا هنده ك به ره هم و ژي دمرين سر وشتى يىن كوردستانى بو حكومه تا وه لاتى خۇ كرى به و دايه روونكرن شه به ره همه بو به ريتانيا زور دكرنگن. وه كا هاتيه زانين، مه به ستا نا قبرى ژي دمرين سر وشتى نه فت، غاز، ره ژى، شه له منيؤم ... هتد تر بوويه (Muhammad, 2017, 61).

هه رچه وابيتن، پشتى هاتنا به ره هم يىن دورستكرى يىن به ريتانى بو كوردستانى و ده قهرى، هنده ك دمرئه نجامين دوو لايه نى هه بوون. ژلايه كى شه، بوونه شه گهرى و مرار كرن و پيشه چوونا بازارين ده قهرى، شه قى بازارى پتر پشت به ستن ب هنارتنا كه ره سته ين خا ف بو دمر قه به ست. ژلايه كى ديشه، ده قهر ببوو مه يدا نه ك سه ره كى بو ساخ كرنا به ره هم يىن بارزگانيا شه وروپى (خالفين، ٤٤، ١٩٦٩). لدوي ف تيگه هشتنا شه كو له ران، شه قه ژى هندی دگه يىتن كو ده سته لاتا ئابورى يا به ريتانيا ل ده قهرى زالبوو و رۆژ بو رۆژى به ره ق بهر فرهه بوونى و مرار كرنى دچوون. ژ شه نجامى قى چهندي دا، به ريتانيا شيا به ره ژمه نديىن خۇ يىن ئابورى ل ده قهرى مسؤ گهر بكه تن، هه ره وسا بو ديار بوو، كو ب هه بوونا به ره هم يىن به ريتانى ل ده قهرى دى زيانين زور خراب و مه تر سيار ب خه لكى ده قهرى كه فتن.

ئانكو دشين بكورتى بيژين، ب شه گهرى پيشكه فتننا شه وروپا و پاشه مان رۆژه لاتا نا قين، ب پاشه مانا قه يا ئابورى ده قهرى و پشت به ستنا ده قهرى ب پيشكه فتننا ئابورى شه وروپا، پاشكه فتنه ك سه خت و ئالوز ل ده قهرى په يدا بوو. شه قه ژى بو شه گهرى هندی، ده قهر زي دمر بكه فتن زي ر كارى گه ريا ده سته كه فت و هيزا شه وروپا ئاشه، ب تاييه تى يا به ريتانيا ياكو پيگه ه و ده سته لاته ك بهر فرهه و به يز ل ده قهرى ل ژي ر شه جنده يىن جودا جودا ده سته ئينايىن.

تهومری دووی: بهرژموندیی سیاسی و سه‌ریازی

شۆره‌شا فه‌رنسی ئەوا ل ساڵا ١٧٨٩ی، روویدایی ب هزری خویین ته‌هومی کارتی‌کرنه‌ک زۆر کربو سه‌ر ژماره‌کا زۆرا وه‌لاتان . ئەقی کارتی‌کرنی به‌ری وه‌لاتان دابو ئا‌فاکرن بزا‌قین نه‌ته‌هومی ژبو خه‌باتکرنا سه‌ربه‌خوبونا خوو. دوما‌هی ئەنتیکی کارتی‌کرن لی‌هاتینه‌ کرن مووسلمان و نه‌مووسلمانین دمه‌له‌تا ئوسمانی بوون (Muhammad, 2017, 63).

ل‌گه‌ل قی‌ چه‌ندی، کورد و جیرانین خو یین مه‌سیحی ل کوردستانی هایداری ومارکرنا کارتی‌کرن دمه‌له‌تین زله‌یزین ئەه‌روپا لسه‌ر دمه‌له‌تا ئوسمانی بوون. ژبه‌ره‌ندی کورد و مه‌سیحی چا‌قه‌ری هاریکاریا زله‌یزا بوون. ل‌گه‌ل قی‌ چه‌ندی، ئەمه‌ریکا، فه‌ره‌نسا، به‌ری‌تانی ل‌گه‌ل رۆسیا قه‌یسه‌ری ماتیکرن د کارووبارین سیاسی یین دمه‌له‌تا ئوسمانی دا دکر و ملله‌تین دنا‌ف دا ب دژی ئوسمانیان پال‌دان. ده‌ه‌مان ده‌مدا، رۆسیا قه‌یسه‌ری ب گه‌رمی و بله‌ز ده‌اته دنا‌ف سنۆری کوردستانی دا و کورد ب دژی دمه‌له‌تا ئوسمانی پال‌دان. ئیدی بشی چه‌ندی پی‌گه‌هی خۆ ل ده‌قه‌ری به‌رفه‌هه‌ کربوو، دئه‌نجامدا، ترسه‌کا زی‌ده‌ لده‌ف به‌ری‌تانی په‌یدا‌بوو، ده‌سته‌لاتداریا به‌ری‌تانی ل ده‌قه‌ری هز دکر، ئە‌قه‌ دئ کارتی‌کرنه‌ک خراب که‌تن سه‌ر به‌رژموندیی وی یین سیاسی و سه‌ریازی ل ده‌قه‌ری (Dogān , 2013, 30).

ژ‌لایه‌کی دی‌قه‌، به‌ری‌تانی و فه‌ره‌نسیا هه‌فسنۆر بوون. به‌لی ل چه‌رخ‌ نۆزدی هه‌ر دوو وه‌لاتان هه‌فرکیا ئیک دکرن ژبو دا‌گیرکه‌هان و دا‌گیرکرنا وه‌لاتین نۆی. دمه‌له‌تا ئوسمانی یا هینگی ب (زه‌لامی نه‌خۆش‌ی)، ئەه‌روپا ده‌اته نیاسین و شه‌رین وی ل‌گه‌ل رۆسیا قه‌یسه‌ری و ئیرانی، هی‌زا وی هه‌مه‌به‌ری دمه‌له‌تین زله‌یز لاواز کر بوو (Keskin, 2015, 20).

ئه‌ف چه‌نده‌ بو ئە‌گه‌ری هندی دمه‌له‌تا ئوسمانی به‌ری‌خو بده‌تن ئە‌لمانیا بو ئالیکاریان، لشی ده‌میدا به‌ری‌تانی ژ‌لای سیاسی قه‌ هاریکاریا دمه‌له‌تا ئوسمانی دکر. هه‌رچه‌وا‌یتن، ل که‌تواری لۆژیکی دا، به‌ری‌تانی پشته‌فانیا به‌رژموندیی خۆ دکر، ل‌گه‌ل هندی‌دا، دمه‌له‌تا ئوسمانی هایداری مه‌به‌ستین به‌ری‌تانی بوو. ژبه‌رکو رۆسیا قه‌یسه‌ری ماتیکرن دکارووبارین وی دکر، دمه‌له‌تا ئوسمانی هه‌مه‌به‌ری مه‌به‌ستین به‌ری‌تانی بی‌ ده‌نگ ما‌بوو (Othman, 1995, 63).

رۆسیا قه‌یسه‌ری ل‌گه‌ل هه‌لو‌یستی خوی به‌ره‌فانیکرنا ره‌گه‌زی سلا‌فی و هه‌فرکیا وی ل‌گه‌ل دمه‌له‌تین زله‌یزین چه‌رخ‌ نۆزدی، هه‌ز دما‌تی‌کرن کارووبارین دمه‌له‌تا ئوسمانی دا هه‌بوو دا‌کو به‌ره‌ف دمریا نا‌فراس‌ت بجیتن، به‌یزکه‌فتنا رۆسیا قه‌یسه‌ری و لاوازی‌بوونا دمه‌له‌تا ئوسمانی، بو ئە‌گه‌ری زی‌ده‌بوونا ماتیکرنا رۆسیا قه‌یسه‌ری دکارووبارین نا‌خه‌ومی یین دمه‌له‌تا ئوسمانی دا.

هينگی بهريتانیا زلهیزهکا بهیز بوو ژبو ههقهسهنگیکرنا هیز دناقههرا دموهتا ئوسمانی و رۆسیا قهیسهری دا رۆلهکی گرنهگ ههبوو. ههچهوابیتن، ئەفچهنده گریدایی بهرژموهندیین نهتهوهیی یین بهريتانیا قه بوو، ژبو داگیرکرنا رۆژههلاتا ناھین. لگهل هندیدا، ئارمانجا سهرمکی یا سیاسهتا رۆسیا قهیسهری دیرکرنا بهريتانیا ژ رۆژههلاتا ناھین، بهلقان و کوردستانی بوو. ههچهوابیتن، رۆسیا قهیسهری هایداری هاریکاریین بهريتانیا ب دموهتا ئوسمانی ب درزی نهرازیبوون و سهرهلدانین کوردی ل دهقهری بوو (Muhammad, 2017, 67).

ژ ئەف شروقهکرنا سهری ب شیومهکی ناشکرا دیار دیتن کو جهی جوگرافی و گرنکیا کوردستانی وهک پشکهک ههستیار و ستراتیجی یی رۆژههلاتا ناھین، رۆلهکی کاریگهر و بهیز کو دهقهر بشیومهکی راستهوخو یان نه راستهخو بکهقیته ژیر کاریگهريا ململانییا سیاسی و سهریازی یا زلهیزین ئهرووبی، ئەوین کو ههقهرکیا بهیزا سیاسی و لهشکهری ل سهر کونترۆلکرنا جهین گرنکین دهقهری دکر (O'Shea, 2004, 70).

ئهگهر لینیریتهکی دلاپهرین دیرۆکی دا بکهین، دی بینن ههر ژ دهستیپکا سهدی نۆزدی، بهريتانیا گرنکیهک زنده ب کوردستانی دایه. دهستیپکا ئەفی گرنکیییدانی ژ پيشنيازين خو ههبوون. بۆ وینه، ل نیفا دووی ژ سهدی نۆزدی، ژبو ناشنا بوونا بارودوخ و پیشهاتین سیاسی ل کوردستانی، هژمارهکا دیار یا بریکارین کومپانیین هندی یا رۆژههلاتی یا بهريتانى ل کوردستانی دهست ب لیگهریانین خو کر. ئیک ژ پزیشکین ب سهر کومپانییته ل سالیین پینچیان ژ چهرخى ههژدی گههسته کهرکووکی و میردینی. پشتی هینگی ههر ئیک ژ دکتۆر (ت. هاول) و (کامپیل) هاتن دهقهری. بیگومان ئەف کهسه بۆ مههمین سیاسی یین کومپانیی هاتبوو دهقهری (احمد، ۱۹۸۴، ۳۳).

دههمان پینگاقین خودا کومپانیا هندی یا رۆژههلاتی یا بهريتانى بۆ لیگهریانى ل کوردستانی ژبو بدهستهئینانا پیزانیان ل دۆر کاودان و پیشهاتین سیاسی، سهریازی. ل سالا ۱۷۹۷ی، گهرۆکشانهکی دی یی کومپانیا نافبری بناقی جاکسون (Jackson)، بهرهف دهقهرین کورد نشین هات و دگهریانین خو ل کوردستانی، نافبری شیا سهرمدانا باژیرین کهرکووکی، ههفلیری و مووسل بکهتن (حاجی، ۲۰۰۷، ۸۸). دگهريانا خودا، نافبری بهحسنى کاودان، پیشهات و بارودوخین گشتی یین دهقهرین کوردی یین دبن دهستههلاتا ئوسمانی کری یه. ههروهسا دبووچونین خودا بهحسنى سیاسهت و ههلوپستی دهستههلاتدارین ئوسمانی ههمهبرى خهلكی دهقهری کری یه (Keskin, 2015, 20).

وہسا ہاتھ زانین، ہەر ژ دەستیکی بەریتانیا بزاقین خۆرتکرینە بۆ قەدیتنا یان کونترۆلکرن کورتین ریک بۆ چوونا ھندی، دەستەلاتداریا بەریتانیا ل رۆژھەلاتا ناھین وەسا ھزر کری یە کو کوردستان ئیک ژ وان ریکین گرنگ و سەرەکی یین ستراتیجی بوو (Muhammad, 2017, 68). ژبەر ھندی، بەریتانیا بەردەوام بوو ل سەر ھنارتنا ئەفسەرین خۆ بۆ کوردستان ژبۆ کومکرنا پیزانینا. لەورا دناقبەرا سالتین (۱۸۱۳ - ۱۸۱۴)، ئەفسەری خۆ جۆن ماکدونال کینەر (John .McDonald .Kenner)، بۆ کومکرنا پیزانینان دچوارچووی بزاقین بەریتانیا دا بۆ روویب روویبونا مەترسین رۆسیا قەیسەری ل ھندی کەشتە دەقەری (Othman, 1995, 69).

لەورا، دی بین ھەر ژ دەستیکا سەدی نۆزدی، بەریتانیا بایەخەك بەیز و گرنگ ب چالاکین خۆ دقێ بۆاری دناق دەولەتا ئوسمانی و ئیرانی دا دایە. ئەو بۆ لدمی مالکۆم دگەشتا خۆ دا بۆ ئیرانی بەرھە کوردستان هاتوو. دەھمان پینگاڤ دا، لدمی سالا (۱۸۱۶)ی، بریکاری کومپانیا ھندی یا رۆژھەلاتی، جیمس سیلک بینکھام، ب گەشتەکی بۆ دەقەری ھاتی و دماوی سەردانا خۆدا سەردانا ئۆرفە، ماردین، دیاربەکر، نسیین، سنجار، ھەقلیر و کەرکوکێ کری، ناھیری پیزانین باش ل دور رموش و پێشھاتین سیاسی و لەشکەری ل دەقەری بۆ وەلاتی خۆ کومکر بوون (Muhammad, 2017, 69).

دەھمان دەمدا، ئەفسەری ب سەر فیرگەھا سەربازی یا بەریتانیا قە ویلیەم ھیوود (William Heude)، ئیک ژ وان کەسان بوو، ل سالا (۱۸۱۷)، ژ بەغدا بەرھە دەقەری کوردنشین ھاتی. ناھیری دایە دیارکرن، ھینگێ مەترسیا قامچی و ریکران ل سەر ریکین کوردستان رەنگشەدابوو و کەسی ئەدویرییا بەیتن دەقەری کوردی. دئەنجامدا، رموشا سیاسی و سەربازی یا دەقەری نە بەرقەرار بوو، ھەر وەسا دایە دیارکرن پیدقییە بەریتانیا رۆلی خۆ دقان پێشھات دا ببینن داکو بەرژمەندیین خۆ یین سیاسی و سەربازی ل دەقەری بپارێزن (بنیرە پاشبەندی ژمارە ۳) (ھیوود، ۲۰۱۲، ۳۳). پشتی بۆرینا سالاکی ژ گەشتا ھیودی، گەرۆکشانی بەریتانی پۆرتەر (Porter)، دیسان ژ بەغدا بەرھە دەقەری کوردنشین ھات و سەردانا ھەر ئیک ژ باژیرین کەرکوک، سلیمانی و کفری کر (Sykes, 1908, 25).

پشتی ھینگێ، گرنگترین سەردانی زەلامی کومپانیا رۆژھەلاتی یا ھندی یا بەریتانی، ئەو رۆلەکی گرنگ و کارا دیتی د چەسپاندنا دەستەلات و ھیزا بەریتانی ل دەقەری دەستیگر. ئەو ژ سەردانا کلۆدیۆس جیمس ریچی بۆ کوردستان بوو، ئەو ل سالا ۱۸۲۰ی، ئەنجامدا یی. دماوی سەردانا خۆدا، ریچی شیا سەردانا جھەکی بەرفرھەیی کوردستان بکەتن و شیا خۆ

بگههینتن کوجکین میرین بابان و ئهردهلان، ههروهسا بهیوهندی جهندی ب سهردارین دی یین کوردی و خه لکی مهدهنی کر. دپینگافین خودا، ریج شارمزیی د پتریا خالین بهیز و لاوازین دناڤ جفاکی کوردی دا و کاودانین کوردستانی یین وی سهردهمی دا بدهستقه ئینان. ههروهسا ریجی پیزانین زور ل دۆر کاودانین سیاسی، سهربازی، ئابوری، جفاکی، جوگرافی، سروشتی ئاخ و زور بیاڤین دی ل کوردستانی کومکر بوون، نافبری ئەڤ پیزانینه د پهرتووکهکی دا بناڤی (گهشتا ریج بۆ کوردستانی- ۱۸۲۰) بهلاقکر (بنیره پاشبهندی ژماره ۴) (ریج، ۱۹۹۲، ۱۵۹).

ههژی یه بیژین کوردستان وهک بنگهههک و مهیدانهک سهربازی و ستراتیجی دهزروبیرین ئەفسهرو نافهندی لهشکهری یین بهریتانی دا دیر نهبوو. ژبو فی مههمی هژمارهکا دیارا ئەفسهرو پلهدارین بهریتانی بۆ کومکرنا پیزانین، کارین ههوالگیری و سیخوری سهرمانا کوردستانی کر بوو. ئەڤه ددهمهکی دا بوو کو رهوشا سیاسی و سهربازی ل کوردستانی زور نهئارام و سهخت بوو (Keskin, 2015, 21). سهرماری هندی، ل دهستیکی بهریتانیا بریکا دبلوماسی بزاف دکرن جوهرهکی ریکخستن و هاریکاریین سهربازی دناڤهرا دهولهتا ئوسمانی و قاجاریان دا ب دژی میرین کوردی بهینه نهجمادان. ئانکو بهریتانیا وهک نافهندهک بۆ بدهستقه ئینانا ههماهنگیهکا سهربازی دناڤهرا قاجاری و ئوسمانیان دا کهفته کاری. بهئی پشتی هینگی، بهریتانیا ههست بهندی کر، کو رهنگا هاتنا لهشکهری ئیرانی بۆ دهڤهرین کوردستانا باشور، کیشهیان سهختر بکهتن و کیشهیهکا نیقدمهولهتی دورست بکهتن. ئەڤ جهنده ژی بدژی ستراتیجیهتا بهژوموندیین بهریتانیا بوو (باقی، ۲۰۰۲، ۱۴۹).

لشی دهمیدا، میرگههین کوردی دناڤ خو دا ب شهرانشه مژویل بوون ژبو بهرفرههکرنا سنۆرین خو. دههمان دهمدا، میرگههین کوردی ب شهرانشه دگهل هیزین ئوسمانی و قاجاری مژویل بوو. ئانکو دشین بیژین کاودان و پیشهاتین سیاسی و سهربازی ل کوردستانی هند دسهخت و لاواز بوون، بتنی بهری خه لکی مابوو ل خو پاراستنی و بدهستقه ئینان خواری داکو خو ژمرنی و کوشتنی بپاریزن. لهوړا، خه لکی و سهردارین کورد پیزانین ل دۆر ههمی بیاڤان ل کوردستانی ددان ئەڤان ئەفسهرو پلهدارین بهریتانی. ژبهر کو خه لکی مهدهنی وهسا بۆ دچوون کو ئەو ئەڤی جهندی دکهن داکو وهلاتی خو پالدان بهین هاریکاریان پیشکشی وان بکهن (Muhammad, 2017, 70).

وهسا دیاره سیاسهتا بهریتانیا وهک زلهیزین دی یین نهوړویی، دپناڤی راکیشانا کهسایهتیین ههڤدژ دناڤ دهولهتا ئوسمانی و بکارئینانا وان وهک فشارهکا ب دژی ههر بزاقهکا ب دژی وان دهاته روویدان کارهکی ب ساناهی بوو، ب تاییهتی ئەگهر ئەو نهرازیبوون لگهل

دەستەلاتداران ھۆکارەك دىيىناتى جوداكرنا دەستەلات و بىگەھىن خۇ دابايە، چاقى وان ل ئەقان نەرازيبونا كونترۆل بكن دەرژومەندىا خۇدا(حاجى، ۱۴۵، ۲۰۰۷).

ھەمى ئەقەن ل سەرى ھاتىنە دياركرن، سەلماندىيە كو بەرىتانيا دگەل گرنگىپىدانا خۇ ب دەقەرا كەنداقى ، بزاقىن خۇ بۇ لايى دى يى كەنداقى بەيژ و تەرخان كرىبون و كوردستان ئىك ژ وان دەقەرا بوو.دەقەرەين كوردستانى دشان دابوون بىنە چەپەرەك بۇ پاراستنا دەقەرەين كەنداقى ژ ھەر مەترسىيەكا رۇسيا قەيسەرى بۇ سەر دەقەرە، ب تاييەتى پىشتى سەركەفتنا رۇسيا قەيسەرى دشەرەين سالىن (۱۸۲۶ - ۱۸۲۸)ئى دا ، ل كەل ئىرانى و (۱۸۲۸ - ۱۸۲۹)ئى، لگەل دمولەتا ئوسمانى و كونترۆلكرنا چەندىن دەقەرەين ھەر دوو دمولەتان(ئەقىر يانوف، ۲۰۰۴، ۶۷). ئەق چەندە ژى وەك مەترسىيەكا ھەستىار بوو بۇ سەر بىگەھ و بەرژومەندىيىن بەرىتانيا ل دەقەرە(Othman, 1995, 71).

وەسا ديارە پىشتى قەكۆلىنىن ئەفسەر و پلەدارىن بەرىتاني ل دۆر كوردستانى رۆژ بۇ رۆژى گرنگيا جەئى ستراتىجى يى سەربازى و سىياسى يى كوردستانى بۇ بەرىتانيا ديار دبوو. لەورا بەردەموامى دايە فرىكرنا گەرۆكشان، ئەفسەر و سەربازىن خۇ بۇ كوردستانى. د ئەنجامدا، ل سالا (۱۸۳۴)، جىمىس بىل فرمىزەر (James Bill Frasier)، پىشتى ژ سەردانەكى ژ ئىرانا قاجارى زقەرى، دناق چەندىن دەقەرەين رۆژەلات و باشوورى كوردستانى گەريا، پىزانىن زۆر و ھوير دىربارەى كاودان و پىشھاتىن سىياسى، لەشكەرى ، جفاكى و جەئى جوگرافى يىن خەلكى كوردستانى كومەكربوون. پىشتى ھىنگى، ناقىرى ئەق پىزانىنە د پەرتووكەكا دوو بەركى دا بەلافكرن (Muhammad, 2017, 73).

ئەقە ژىلى ھەر ئىك ژ ئىچ.سى. راولىنسۇن (H. C. Rawlinson)، مېجەر ئىف مىلىنگن (F. Milligan)، جەئى، مۆرىر (J. Morrie)، لدەمى سەردانا دەقەرە و كوردستانى كرىن. ناقىريان بەحسى زۆر لايەنىن گرنگ يىن ژيانا كوردان و كوردستانى دپەرتووكىن خۇدا دايەنە شروقەكرن(احمد، ۱۹۸۴، ۳۵). دەھەمان دەمدا، ل سالا (۱۸۳۶)ئى، ئەفسەر جەئى. شىل (J. Sheila)ھاتىە كوردستانى، و روونكرن دايەنە سەر پىشھاتىن سىياسى و سەربازى يىن كوردستانى. ئەقان گەردۆ، سىياسەتمەدار و جوگرافىناسىن بەرىتاني بەحسى گرنگيا كوردستانى و ھەبوونا بەرژومەندىيىن بەرىتانيا كرىنە. ھەروەسا دايەنە دياركرن يا فەرە بەرىتانيا پىنگاكان بەقايىژتن ژىو بىنەجەكرنا بىگەھىن خۇ ل دەقەرە داکو بەرژومەندىيىن خۇ بدەستقە بىنتن (Edmonds, 1957, 38). ل سالا (۱۸۴۴) كارگىرى ھىزىن دەرياڤانى يىن بەرىتاني ل ھندى، فىلىكس جۇنز (F. Jones)پىشتى چەندىن شەر دناقبەرا رۇسى و ئوسمانىان دا رويدايىن ، ھەروەسا دياربوونا مەترسىيا

هێژا ئەلمانیا ل دەقەرئ، هژمارەك ژ بالیۆزین بەریتانیا وەك ئیس. مایلز (S. Miles)، بو تی پلۆدان (T. Plowden) هاتبوون دەقەرئین جودا جودا یێن کوردستانی و پیزانیین باش ل دۆر ژيانا کوردان و رموشا سیاسی و سەربازی یا کوردان بەدەستقە ئینابوون (Sykes, 1908, 15).

هەژێ یە بێژین، بزاقین فە. پ. جینسی (F.R. Chesney)، دەربارە ی ئەگەرئ بکارئینانا رووبارئ دیجلە و فۆرات، ئەوا قی پرۆژمی ب پرۆژمیەکی ئابوری ددەتە نیاسین، ژ ئارمانجین سیاسی و سەربازی دیرنەبوو. ژبەرکو ئەو پیزانیین جینسی و گەرۆکقانی وی ل دور کوردستانی، دەستەلاتداریا ئوسمانی و قاجاری کومکری، سەرکردەین سیاسی و سەربازین بەریتانی بۆ مەبەستین بەرفەرەکرنا دەستەلات و پینگەهئ خۆ ل دەقەرئ مفا ژئ و مرگرتبوون (خالفین، ۱۹۶۹، ۲۵). ژبەر هندی پشتی سەردانا جینسی، بزاقین بەریتانیا بۆ قەکۆلینا رووبارئ دیجلە و فۆرات ژلایئ ئیچ. بی. لینچ (H.B. Lynch) بەردەوامی پێتاتنەدان. ب تایبەتی پشتی ل سالا (۱۸۴۰)ی، کومپانیا ئیسە. لینچ (Essre Lynch) هاتیە دورستکرن، پرۆسیسا گەشتەقانی ل سەر رووبارئ دیجلە دەست ب بەرفەرەبوونا خۆ کر (Muhammad, 2017, 75).

د راستی دا، ئارمانجین سەرەکی یێن بەریتانیا یێن گرنگیپیدانا پرۆسیسا گەشتەقانی سیاسی و سەربازی ل دەقەرئ، ژ دورگەهئ پاراستنا دەقەرئ دەتات، ژلایئ ستراتیجی قە، دژی پینگە، دەستەلاتا و مەترسیا هێرشین رۆسیا قەیسەری بۆ سەر دەقەرئ بوو. دەهەمان دەمدا، وەك پینگەهەك بۆ سەپاندنا پینگەهئ بەریتانیا ل دەقەرئ (حاجی، ۲۰۰۷، ۹۲). ئانکۆ مەبەست ژ پرۆژمەین بەریتانیا ب شینۆمیەکی گشتی، ئەو بوون کو کوردستانی بکەتن بنگەهەك بۆ کریدانا دەریا نافەرەاست ب کەنداقی فارسی قە، ب تایبەتی بەریتانیان وەسا هزر دکر کو هاتنا رۆسیا قەیسەری بۆ دەقەرئ ب چەندین ریکا دی هیتن و دوماهیەك ریک ژئ کوردستان بوو، هەر وەسا ئیک ژ وان ریکا باژیری قارس بەرمەق باشوری رۆژئاقا بوو. ریکا دووی ژ ئیریقانی بەرمەق دەریا وانی پاشی بۆ مووسل و ژویری ژئ بۆ دۆلا رووبارئ دیجلە و بەرمەق خۆاری دچوو (حاجی، ۲۰۰۷، ۹۳).

هەژێ یە بێژین، هەمی پرۆژمەین بەریتانیا ژلایئ قۆنسۆلخانەین بەریتانیا قە، ئەوین ل دەقەرئ هاتینە دامەزراندن ب هویری و کویری چاقدیری ل سەر دکر. هەر وەسا پشەقانی بزاقین هەمی کومپانیان و کەسایەتین دی دکر ئەوین هزر ل دور هەر پرۆژمەکی پێشکشی دکر. ژبەرکو قۆنسۆلخانەیان دەستەلات ل سەر پتیرا لایەنین کارووبارین دەقەرئ هەبوون. پرۆژمەین هیلین ئاسنی، ئامرازەکی دی بوو ددەستی بەریتانیان دا ژبو پاراستنا بەرژمەندیین سیاسی و سەربازی یێن بەریتانیا ل کوردستانی و دەقەرئ بۆ چەسپاندن و بەرفەرەکرنا پینگەهئ دەستەلاتا خوو. ئیک ژوان پرۆژمەیان پرۆژئ هیلا ئاسنی یا رووبارئ (فۆرات) بوو، کو مەبەستا سەرەکی ژئ

گریدانا دمريا نافهراست ب كهنداڤى فارسى ڤه بوو. وهك هاتيه زانين نارمانجين ستراتيجى، ئاسايشا نهتهومى، سياسى، ئايينى، سهريازى و ئابورى ژڤان جوړه پروژميان ديرنهبوو(Muhammad,2017,76).

ههژى يه ئاماژه بهندى بدمين، پروژين بهريتانى ل دهڤهري كاريگهرييهك بهيز و راستهوخو ل سهر كوردستانى ههبوو. چونكو كوردستان سهريشكا دهڤهري ستراتيجى يين دموهلتا ئوسمانى بوو، لهورا دى بينن، دبلوماتكارين بهريتانى گرنكييهك ئيكجار ههستيار و ب بها ب كوردستانى دايه، ئەڤ چهنده بهريتانى ژبهري پينگافين رۇسيا قهيسهري ل دهڤهري ئەنجام ددان، داکو ئاستهنگ و بهريهستان دريكا وى جيکهن و نههيلتن بينگههين وى دناڤ دهڤهري كوردى يين سهر سنورى دا بهفرهه و بهيز بين(Keskin,2015,23).

ههلويسي بهريتانى ژ پروژى هيلانسانى يا بهرلين بهغدا، لايهكى دىي يى وى ههفركى ومل ملانى بوو ياكو تيدا بهريتانى بو پاراستنا بهرژمهنديين خو يين سياسى، سهريازى و ئابورى دهڤهري و كوردستانى وهك دهليشهك زيرين گرتبوو دهست، ب تاييهتى ههست ب مهترسيا ستراتيجيهتا ئهوان هيلان دكر. ژبهري هندى حكومتهتا بهريتانى و نوينهريين وى ل دهڤهري چاڤدرييهك توند ليندكر(حاجى،٢٠٠٧،٩٣).

وهك هاتيه زانين، ل دويڤ ههر نهخشه و ستراتيجيهكى بايه، هيلين ناسنى يين دا بهرهڤ كهنداڤى چن دا دناڤ ئهردى كوردستانى را بۆرن(احمد،٢٧،١٩٨٤). ژبهري هندى، تشتهكى چاڤهريكرى نه بوو كو دهڤهري ل چوارچوڤى بهرژمهنديين سياسى و سهريازى يين بهريتانى دابيتن. ژبهري ڤى گرنكيى، ل ساليين نوتان ژ چهرخى نوزدى، سياسمهتدار و دبلوماتكارى بهريتانى لورد كيرزن (J. Curzon)، ب ئاشكرايى دايه دياركرن كو دڤيتن دهڤهريين ميسوپوتاميا بهينه دبن دهستهلاتا بهريتانى ڤه(Muhammad,2017,77)

ژ رهخهكى ڤه، بهريتانى كويرى ههست ب مهترسيان ل سهر بهرژمهنديين خو يين سياسى ل دهڤهري دكر. لهورا قونسولخانهييين بهريتانى ل وانى و مووسلى ئاموزگارى ل نهستوريان دكرن، باجان نهدمن مير بهدرخانى. ئەڤ چهنده بو ئەگهر چهندين شهر دناڤبهرا كورد و نهستوريان دا روويدهن. دنهجامدا، نهستوريان ژيار، مال و دهستكهڤتين خو ژ دهست دابوون. ب مهرمه پاراستنا نهستوريان، قونسولخانهيا بهريتانى ل مووسلى دڤيا دموهلتا ئوسمانى هيرش بكهتن سهر مير بهدر خانى. ژلايهكى ڤه، واليى مووسل كورد پالددان هيرشى بكهتن سهر نهستوريان. ژلايهكى ديشه، واليى مووسلى و حكومتهتا بهريتانى ئوسمانى پالددان هيرشى بكهتن سهر

میرگهها بۆتان. لدوماهی، ئەقی چەندی دەلیشەك زیرین بۆ ئوسمانیان ئینان پێش و هێرش ژ هەمی لایانە کره سەر میرگهها بۆتان (Keskin, 2015, 26).

ژ رمخەکی دێشە، هەتا ساڵا ١٨٤٠ی، پەيوەندیی نەستۆریی دمووروبەریی هەکاری پەيوەندیی باش لگەل میری میرگهها هەکاری (نۆرالله بەگی هەکاری 1825-1849) هەبوو. هەروەسا ئەندامی نەستۆریان ل ئەنجوومەنی میرگهها هەکاری دا هەبوو، ل سەر وان پێدقیبوو هاریکاری میرگهها هەکاری ل هەر شەرهکی بکەن. هەروەسا ل ئەنجوومەنی میرگهها دا ریز ل بووچوونی سەرۆکی نەستۆریان دەهاتە کرتن و بووچوونی وان بگرنکیشە دەهاتنە هەلسەنگاندن (Keskin, 2016, 26؛ کولی، ٢٠١٧، ٢١٢).

لشیری دشیی دیاریکەین، جوجاران بەریتانیا رازی نەدبوو دەستەلاتەکا وەسا ل دەقەری دورست بیتن، جەئ دموەتا ئوسمانی بگرتن و ب دژی بەرژموندیی وی ل دەقەری ب راوەستیتن. چونکو ئەق چەندە دابیتە ئەگەری تیکدانا رەوشا دەقەری و بەرفەرەکرنا کیشەیان، هەروەسا دابیتن ئەگەری دورستبوونا قەیرانەکا نیفەدموئەتی و دا زلەیزین دی ییئ ئەورۆپی ب تاییەتی رۆسیا قەیسەری ماتیکرنی د کیشی دا کەتن. ئەق چەندە ژ ب دلی بەریتانیا نە بوو (Muhammad, 2017, 78).

بکورتی دشیی بیژین هەلۆیستی بەریتانیا هەمبەری دورستکرنا قەوارەکی سیاسی یی کوردی درێژەپێدانا سیاسەتا وی یا گشتی دمربارمی پاشەرۆژا رۆژەلاتا ناڤین بوو. سیاسەتا دژایەتیکرنا دورستبوونا هەر دەستەلاتەکی و هیزەکا بەرژموندیی وی ل دەقەری ب ئیختن مەترسیی، ب تاییەتی دچوارچوئی بانگەوازی سەریەخویی دابا، نەبتنی دا زیان ب دموەتا ئوسمانی کەفن، بەلکو دا زیانی مەزن ب زلەیزین ئەورۆپی و ب تاییەتی بەریتانیا کەفن.

تەومری سی: بەرژموندیی ئایینی

بەرژموندیی ئایینی مل بەملی بەرژموندیی ئابوری، سیاسی و سەربازی فاکتەرەکی دی یی کرنگ و بەیز بوو دەستی وەلاتین زلەیزین ئەورۆپی ب گشتی و بەریتانیا ب تاییەتی دا دپروسیسا هاتنا خۆدا بۆ رۆژەلاتا ناڤین و کوردستانی. ئیکەمین نیشانا پروسیسا هاتنا زلەیزین ئەورۆپی بۆ دەقەری، ژلای ئایینی قە بوو، بزاڤین وان بۆ پەيوەندیکرنا ب کەنەسیەیی رۆژەلاتی قە، ئەوین دناق دموەتین ئیسلامی دا (ئوسمانی وقاجاری) دا بوو (McDowall, 2003, 88).

ئەگەر بۆ پرۆپاگەندەیان بایە دا بەریتانیا خۆ بەیزەکا ئایینی ئینتەری و دیار کەتن کو خودانا بەرژموندیی ئایینی ییئ رەسەنە و پاڤزە و پێدقییە ل سەر وی پباریزتن و بەرمقانیی ژ

ماف و دەستکەفتین مللەتین دبن زلم و زۆرداریی قەدەتەن. بۆ قی مەرەمى ھەر زیکا چەندین دەزگەھەین ئایینی بۆ پاراستن و چاقدیرکەرنا بەرژمەندیی خۆ دامەزراندن و دەستەکەین وان رموانەیی جیھانا ئیسلامی کەرن(حاجی، ۲۰۰۷، ۱۰۷). بۆ وینە، ل سالا (۱۶۹۸)ی، (کومەلا بەلاقەرنا پێزانین دینەتەن) دامەزراندبوو. ھەرەسا بۆ ھەمان مەبەست ل ھەردوو سەدین ھەژدی و نۆزدی، (کومەلا ئینجیل ل دەقەرین بیانی)، (کومەلا مەزگینەرین ئینجیل) و (کومەلا مەزگینەرین لەندەن)، ھەتەر دامەزراندن و نۆینەرین ئەقان کۆمەلانا دناڤ دەولەتاتین قاجاری و ئوسمانی دا، ب تایبەتی ل دەقەرین کوردی وەک ئۆرمیی، دیارەکر و وانى ب رەنگەکی ئەینى و نەراستەوخو کار دکر، (بێرە پاشبەندى ژمارە ۵) (Eber. 2008,30).

دیناڤی دەستەئەیان پێگە و دەستەلاتی بخۆ، بەریتانیان بزاڤ دکر بخۆ مفاى ژ کیم نەتەوھەین کوردستانی وەرگرن. لەورا بۆ بدەستەئەیان ئەقى چەندى، بزاڤین بەیز ئەنجامدەدان بۆ بەلاقەرنا رێبازا پرۆتەستانتی یا مەسیحی، ب تایبەتی دناڤ نەستۆریان دا(احمد، ۱۹۸۴، ۳۹). دقى بیایى دا، ھنارتن و فریکەرنا مەزگینەر و بەلاقەرین ئایینی ل گەل گەرۆکین دى بۆ دەقەرى ببوو جۆرەکی سیاسەتا دەولەتین زلھیز لسمەر کیشەیا رۆژەلاتی و ئەڤ چەندە ل سەدى نۆزدی پتر ھاتبوو پێش. ژبەرکو لشی دەمیدا، رۆژەلاتا ناڤین دناڤ ھەفرکیین رۆسیا قەیسەری، بەریتانیا و ئوسمانیانئۆشی قەیران و کیشەین سەخت و دژوار یین سیاسی، سەربازی، ئابوری و ئایینی ببوو(Rzepka, 2009,5).

ل چەرخى نۆزدی بریکا (ئقیسینگەھا بەریتانیا و دەرڤە یا کۆمەلا ئنجیلی The British and Foreign Bible Society)، بەریتانیا ئیکەمین وەلاتی ئەوروپی بوو بزاڤکەین پەرتووکا ئنجیلی وەرگێرت سەر زمانى کوردی(Rzepka, 2009, 219). ئەقى کۆمەلای کەسایەتیکە کلدانی بناڤی (شیفرس) بۆ قی مەبەستى دەستەئەیان بوو، ل سالا ۱۸۲۶ی، شیفرس ب ھاریکاریا ھەندەک کەسایەتیین کورد ل باژیری ئۆرمیی ل کوردستانا قاجاری شیا ئینجیلا نۆی وەرگێرتن سەر زمانى کوردی. بەلئ ئەڤ وەرگێرانە نەھاتە چاپکەرن و بەلاقەر ل دەقەرى(بێرە پاشبەندى ژمارە ۶) (Rzepka, 2009, 5). ژبەرکو دەستەلەتا ئوسمانی بریاردا بوو چوو پەرتوکەین دەربارەى ئایینی یین بزمانى تۆرکی و فارسی نەھینە دناڤ دەولەتا ئوسمانی دا(Rzepka, 2009, 219). لەورا رۆلى وى دۆمرگێرانە دیرۆکا ئنجیلیدا بۆ سەر زمانى کوردی ب گەرنکی نەھاتە وەسفکەرن (Rzepka, 2009, 5). بەریتانیا و کومەلا دەرڤەیا ئنجیلی، شیفری راسپاردبوو ئنجیلی وەرگرتن سەر زمانى کوردی و کارى وى مابوو دەستى کەسایەتیکەى بەریتانی دا ل تەبیری، ئەقى کەسى شیفری باش دنیاسی(Rzepka, 2009).

ههروهسا دقئ دەمیدا، جیهانا ئیسلامی ب شیوهیهکی گشتی بهرهف لاوازی و ئاریشهین ناخوهمی بین تۆند و ئالۆز دجوو. ژبهركو كیم نهتهوهین دناف دهولهتا ئوسمانی دا، دهست ب سهرهلدانان ب دژی دهستهلاتاداریا ئوسمانی كر بوو. لشی دهمی دهقهوین كوردی زۆر ژلایی سیاسی و لهشكهری قه ببوون مهیدانا شۆرمش و بزاقان (Soleimani, 2014,125). ژبهركو ژلایهکی قه، كوردین دبن دهستهلاتا ئوسمانی و قاجاری قه ب دژی ههردوو وهلاتان شهر دكرن. ژلایهکی دیشه، ههردوو دهولهتان دقیان كوردان و كیم نهتهوهمین دی بو مههممین خو ب دژی ئیک و دوو بکاریینن یان كورد و مهسیحیان ب ئیکرا بهردهن. بشی چهندی دهلیشهین زیرین بۆ بهریتانیا هاتن پیش و ریکین ب سناهی بو قهههون و رابوو مزکینههین خو یین ئایینی فریکرته دناف دهقهوین كوردی دا (Keskin, 2015, 28).

دناف مزکینههین ئههروپی دا، مزکینههین بهریتانی ئهیی. ئین. گرۆفر (A. N. Groves) ی، ئیکهم کهس بوو، کو شیایی ب ریکا دهستهلاتاداریا رۆسیا قهیسهری بجیته دناف تهبریزی دا. پشتی هینگی، سهرمدانا دهقهوین رۆژههلات (كوردستانا قاجاری) و (كوردستانا ئوسمانی) باشووی كوردستان، ب تاییهتی دهقهرا بانه و سلیمانی. ههروهسا شیا پیژانیان ل دۆر پیشهات، کاودان و بارودوخین دهقهوین کومبکتهن و ئهقی دمرگهه بۆ هاتنا مزکینههین بهریتانی بۆ كوردستانا باشوور قهكر بوو (Edmonds, 1957, 37). بهئی ژبهروئ رموشا سهخت و ئالۆزا دهقهوین بخۆقهکرتی دماوی شهرین ئوسمانی، ب سهروکاتیا والی بهغدا (داود پاشای ۱۸۱۷ - ۱۸۳۱) ئ و شهرین سالی (۱۸۲۸ - ۱۸۲۹) ئ یین ل دهقهوین لکهل قاجارییان روویداین بهرهف هندستان چوو (Muhammad, 2017, 80).

هندهک ژیدمران وهسا دایه دیارکرن کو دهستییکا گرنگیپیدانا بهریتانیا ب كوردستان ل سهر ئاستی فهرمی و کهنیههیان بۆ وهختی هاتنا گهروکی فۆراتی بۆ قهدیتنا گهشتهفانن ل سهر رووباری دیجله و فۆرات دزقریتن. ئهو گهروکین ل ناخهراستا سالی سیهان ژ سهدی نۆزدی بۆ دهقهوین هاتینه فریکرن. ههقهدهم بوون دگهل هاتنا گهروک جینسی (Chesney)، مزکینهههکی بهریتانی بناقی ساموئل (Samuel) هاته بهسرا ل باشووری عیراقي و پاشی بهرهف بهغدا هات. بهئی ژبهروووشیاریا مووسلمانن ل دهقهوین، بهریتانیا نهچار بوو ژ دهقهوین دیر کربوو. Eber. (2008, 30؛ حاجی، ۲۰۰۷، ۱۰۸).

ههر ژ دهستییکا چهرخی ههژدی، مزکینههین بهریتانیا دهست ب پهیهههندیان لکهل نهستۆریین ههکاری کرن. چونکو لشی دهمیدا دهولهتا ئوسمانی رۆژ بۆ رۆژی لاواز دبوو و ئاریشهین ئایینی دناف دا ب بهرفرهه بوو، ژبهركو دهولهتین ئههروپی، ب تاییهتی بهریتانیا گرۆبین ئایینی یین خودان ئایدۆلۆژین جودا لکهل مووسلمانن، ب تاییهتی یین مهسیحی پالدان دژی دهولهتا

ئوسمانى و ميرگههين كوردى رابين(Rzepka, 2009,16).دناڤ ئەفان پيشهاتان دا، مير بهدرخانى دهستههلاتا خو بهيز دكر و كارتىكرنا خو ل سهر دهقهري زيده دكر. ئەف بارودوخه بوونه ئەگهري نه ئارامى و مهترسيا دموهتتين زلهيز ب تاييهتى بهريتانيا و ئەمريكا. ژهر هندی، مزگينهري دبلوماتكارين بهريتانيا و ئەمريكا، نهستورى پالدان پهيوهنديين باش لگهل ئوسمانيان ههبن و گوهداريا سهركردهين خو يين كورد نهكهن. بشي چهندي چالاكين وان يين ئاييني زيده بوون و دئهجامدا مهترسى دناڤ كوردان دا پهيدا ببوون(Keskin,2015,27; Eber. 2008,35;).

ژلايهكي قه، لدهمي ل سالا ١٨١٧ئ، دموهتا ئوسمانى بپاردا چالاكين مزگينهريين كاتوليكي دناڤ دموهتا ئوسمانى دا كيم بكهتن، بشي چهندي چالاكين مزگينهريين پروتستانى ل دهقهري بهرمف پيشكهفتنى چوون، ب تاييهتى ل دهقهرا ههكارى يا كوردنشين(Sims, 2013,23). ژلايهكي ديشه، ل سالا ١٨٢٩ئ، نشيسينين مزگينهريان دهقهرا ههكارى ب دهقهرك مهترسيدار و نهئارام وهسفكرى يه، ئەف چهنده پشتى كوشتنا زانايهكي بناڤى (فريدريك ئيدوارد شولز Friedrich Eduard Schulz)، كو ئيكهمين زانا و مزگينهري رۇژئاڤايى بوى ب گهشتهكي دهقهري، مزگينهريين بهريتانى بهيز بهريخو دابوو دهقهرا ههكارى و بكويرى كار و چالاكين خو دناڤ دا ئەنجامدان. ژبهركو دهقهرا ههكارى دچاڤين وان دا ب (دهقهرا تهيارى و ههكارى) دهاته پيش و سنورهكي بهرفره ههر ژ رووبارى زاب تا سنورى كهنداڤى فارسى بخوڤه دكرت، (بنير پاشبهندي ژماره ٧) (Muhammad,2017,83; Sims, 2013,10).

ل سالا ١٨٣٤، كومهلويهكي بناڤى (كومهلا پيشكهفتنا پيزانينين مهسيحهيتى) (Society for the Promotion of Christian Knowledge)ئ، كهسهك بناڤى (دهبليو. ئين. ئاينسورس W. F. Ainsworth)و جيگرى باليوژخانهيا بهريتانيا ل مووسل، كرستيان نهمرديو رهسامى حهلهبى راسپاردن كو قهكولينهكي ل دور كاودانين نهستورين مهسيحى يين ل كوردستانى دزيان ئەنجامبدن، بو قى مهبهستى رهسامى حهلهبى شيا پهيوهنديين بهيز لگهل سهروكي نهستوريان (مارشمعون مارئوراها)ى گریدهتن و ژلايهكي قه داخواز ژيكر بيهتە خالا پهيوهنديان دناڤهرا كومهلا نهستوريان و باليوژخانهيا بهريتانيا ل دهقهري.ژلايهكي ديشه، نهستورى پالدان لگهل هيزين دموهتا ئوسمانى ب دزى ميرگهها بوٽان راوهستن و پيزانين ل دور پيشهاتين ئاييني ل دهقهري ب گههين باليوژخانهيا بهريتانيا (ئهسكهندەر، ٢٠٠٤، ٢٤١).

ژهر هندی، دى بيين، رهسام يى كو ل سالا ١٨٣٧ئ، بوويه قونسولئ بهريتانيا ل مووسل، رۆلهكي گرنگ د تيكدانا پهيوهنديان دناڤهرا كورد و نهستوريان دا ههبوو، ههروهسا پهيدا بوونا ناكوكيان دناڤهرا وان دا، ب دهليشه زانى، خو وهك پاريزمرهكي دابوو ديار كرن لدهمي ژمارهكا

نەستۆرییان د مەیدانی شەری دا رەقیبان، دا ئەو خۆ ل وان کەتن خودان و پارێزتن (Muhammad, 2017, 85). نافەری بۆ جەندێ نە رەوستیا بوو، بەلکۆ داخواز ژ دەرمانەتا ئوسمانی کر بوو ب دژی میر بەدرخان رەوستیتن. د راپۆرتەکی دا، رەسەمی دابوو خۆیاکرێ پێدقییه میر بەدرخان نەهێتە ژبیرکرێ و پیتە پێهێتە دان، چونکو پێشکەفتنا قی میر دئ مەترسیی ئیختن سەر دەرمانەتا ئوسمانی و بەرژمەندیی بەریتانیا. هەرەسا نافەری پێشنیازا هندی کر بوو، یا فەرە هۆزێن کوردی یێن ب سەر دەسەلاتا ئوسمانیانیه و دیانەتێن دی ب دژی میر بەدرخان رابن (حاجی، ۲۰۰۷، ۱۶۴).

ژلایهکی دیقه، دسەرمانێن خۆدا ئاینسۆر بەرهه دهقهرا ههکاری چوو بوو و دەرمانەجامێن خراب یێن کارێن مەزگینەرەن ل سەر پەیهەندیی دناقبەرا کومەلان دا دەستپێکرێ. ئەقە هندی دگەهینت کو هەر زیکا کورد دمه بهستێن دەستەکی مەزگینەرێن بەریتانیا گەهشتبوون. دقە دەمی دا ئیک ژ ئاغاین کوردان ب هەقالبەندەکی ئاینسۆری کوتبوو، "هینین بیانی هاتینه بۆ هندی ئەقە وهلاتی داگیرکەن"، بەلێ کورد جوجاران ریکێ نادەن ههوه، کو بریکێن ئایینی بگههین هیق و ئومیدێن خوو (McDowall, 2003, 100).

دراستیدا، زلهیزێن ئەورۆپی، ب تاییهتی بەریتانیا، کارێ مەزگینەرێ دناق کیم نەتەوهی کوردستانی دا، وهک چهکەکی بهیز بۆ گەهشتن و بدەستقەئینانا مەبهست و ئارمانجێن خۆ ل دهقهري و ماتیکرن دکارووبارین وان دا بکارئینایه. بۆ مەرەمی ژێ دەست ب تیکدان پەیهەندیان دناقبەرا کوردێن مووسلمان و دیانەتێن دی یێن کوردستانی دا دکر. ژبەرکو دقە بیاقی دا دیانەت ئامرازێن کاریگەر بوون دەستێ دەرمانێن زلهیز ئەورۆپی دا (حاجی، ۲۰۰۷، ۱۰۹). نەکو ئەقە بتنی بەلکۆ رۆلەکی کاریگەر د دورستکرنا هەفرکی و تۆندوتیزیان دا دناقبەرا گرۆپێن ئایینی دا هەبوو. ژبەرکو بەریتانیا کەتواری خۆ یێ نهینی دا، خۆ ب پارێزەر مەسیحیان دزانی، بەلێ ئارمانجا بەریتانیا نە پاراستنا مەسیحیان بوو، بەلکۆ بەلاقکرنا دیانەتا مەسیحی و بدەستقە ئینانا بەرژمەندیی خۆ بوو (Eber. 2008, 36).

ب مەستا سەرکەفتنا کارێن مەزگینەرەن، نافەند و دەرمانەهین سیاسی، لەشکەری، ئابوری و ئایینی یێن بەریتانیا پاره و داهاکەکی ژۆر ژهەمی ئالیانقە بۆ مەزگینەرەن دهنارتن. وهک ژیدمران دایه دیارکرێ ئارمانجێن مەزگینەرەن، "ب زارەکی ئەنجامدانا قەکولینا بۆ ل سەر کوردستانی (جەلیل، ۱۹۸۷، ۲۲۸). بەلێ کەتواری راستیدا، باقرکرنا ریکێ بوو ژبۆ بەلاقکرنا مەسیحیەتی ل کوردستانی و قەدبتنا ریکێن ستراتیجی و بازرگانی بۆ هاتنا بەریتانیا بۆ دهقەری ل پاشەرۆژی بوو" (Keskin, 2015, 28).

هه‌ژێ یه ئاماژه به‌ندی بدهین کۆ پتریا جاران ژیه‌ر بایه‌خدانی ب به‌رژموندیی تاییه‌ت و دیارکری دا هه‌فرکی دناقه‌ه‌را مزگینه‌ه‌ران بخو بخو دا په‌یدا دبوون. بۆ وینه، به‌ریتانیا جوجاران نه‌دقی، دیانه‌تین ده‌قه‌ری بچنه‌ سه‌ر ریبازا مه‌سیحی (کاسۆلیکی)، ته‌وا فه‌رمسا خۆ بپاریزمه‌را وئ دزانی (ئه‌سکه‌ندەر، ٢٠٠٤، ٢٤٣). ژیه‌ر هندی، ژبلی نه‌ستۆرییان، ئه‌رمه‌نی که‌رته‌کی دئ یئ کارکرنی بوون دناف مزگینه‌ه‌رین به‌ریتانی دا. له‌و‌را دی بین، مزگینه‌ه‌رین به‌ریتانی شیان هژماره‌کا دیار ژ ئه‌رمه‌نیان بین سه‌ر ریبازا پرۆتستانتی. بقی چه‌ندی ژێ نه‌راوه‌ستی، به‌لکۆ فشار ئیخستن سه‌ر ده‌وله‌تا ئوسمانی تاکو وه‌ک ملله‌ت مافین وان یین نه‌ته‌وه‌می و ئایینی پی بدن. ئه‌قی چه‌ندی ده‌رفه‌تین کارکرنی یین زیده‌ دان به‌ریتانیا بۆ کارکرنی دناف له‌وان کومه‌لین (نه‌ستۆری و ئه‌رمه‌نی) (Eber. 2008, 36; Keskin, 2015, 33).

به‌ریتانیا رازینه‌دبوو سه‌رۆکه‌ک یان میره‌کی خۆدان شیانی وه‌ک میر به‌درخانی بشیت ملله‌تی کورد ل ده‌ورووبه‌رین خۆ کۆمبه‌کن، بزاقه‌کا نه‌ته‌وايه‌تی یا به‌یز و ریک و بیک ریکبئیتن و بگه‌هتن ئارمانجین خۆ یین نه‌ته‌وه‌می (قه‌فتان، ٢٠٠٣، ٧٢). له‌و‌را دئ بین، بالیۆزی به‌ریتانیا ستراتفۆرد. دی. رایدکلیف (Strafford De Radcliffe) ل باژیری ئاستانه‌ ل وه‌لاتی کازاخستان دابوو دیارکرن کۆ، "خۆ سه‌پاندنا مووسلمانیه‌تی ب شیوه‌یه‌کی به‌رچا ل سه‌ر ده‌سته‌لانا مه‌سیحیه‌تی دئ هیته‌ شکاندن" (حاجی، ٢٠٠٧، ١١١). لدویف هزرین قه‌کۆله‌ران، دبلۆماتکارین به‌ریتانیا و مه‌ا هزر کریوو، کۆ میر به‌درخانی ئاین وه‌ک چه‌که‌ک بۆ هیثی و ئارمانجین خۆ بکارئینایه‌. ژیه‌ره‌ندی شیایه‌ میرکه‌ها خۆ به‌یز بکه‌تن و ئیکگرتنه‌کی دناف میرین کوردی دا دورست که‌تن.

رایدکلیف ب تۆندی دژی میر به‌درخانی راوه‌ستیا بوو، به‌رکه‌کی فه‌رمی داخواز ژ حکومه‌تا ئوسمانی کریوو هیثی بکه‌تن سه‌ر میرکه‌ها بۆتان، داکو گیان و مافی نه‌ستۆرییان بپاریژتن. دق بیاقی دا، فه‌رمسا ژێ پشته‌فانیا ناخبری کر بوو (Henning, 2018, 51). ژ ئه‌نجامی ئه‌ف شروقه‌کرن ل سه‌ری هاتیه‌ روونکرن، قه‌کۆله‌ر گه‌هشتینه‌ هندی، کۆ زله‌یزین ئه‌وروپی ب هیچه‌تا پاراستن و داکوکیکرن ماف و پاراساتنا گیانی مه‌سیحیان، گل و گازنده‌مین زۆر ئارسته‌یی ده‌سته‌لانا بلندا ئوسمانیان دکر داکو هیثی بکه‌تن سه‌ر میر به‌درخانی. ئه‌فه ئیک ژ بناغه‌ین سه‌ره‌کی یین ئارمانجین ب به‌این به‌رتانیا و زله‌یزین دی یین ئه‌وروپا بوون.

ئه‌گه‌ر به‌ری هینگی، به‌رژموندیی ئایینی، هۆکاره‌ک سه‌ره‌کی بیتن دده‌ستی زله‌یزین ئه‌وروپی دا، ب تاییه‌تی به‌ریتانیا ژبو بده‌ستقه‌ بیکه‌هین خۆ دناف ده‌وله‌تا ئوسمانی دا ب شیوه‌یه‌ک گشتی، دشین بیژین ئه‌ف فاکته‌ره‌ ئامرازه‌کی سه‌ره‌کی بوو دده‌ستی به‌ریتانیا ژبو بکارئینانی ب

دژی میرگهها بۆتان. ئەقە تشتەك بۆ دجوارچوقی بەرنامەین زلەیزین ئەوڕۆپیدا ل رۆژەهەلاتا ناڤین دەهاتە دیتن. دیناڤی بنەجەكرنا بیگهە و دەستەهەلاتا خو ل دەقەرئ و پاراستنا بەرژموندیی خۆ، بەریتانیا ئەق چەندە بفرمی دكەتواری سیاسەت و هەلۆیستین ل كوردستان پەیرمو دكر(Henning, 2018, 56).

لدور بكارتینانا نەستۆرییان ب دژی دەستەهەلاتا میر بەدرخانی، دكوومبۆنەكی دا لگەل جیگرئ قونسۆلی بەریتانیا ل ساسۆنی ل باژیری باتمانی، دیاركر بوو، "هەندەك نەستۆرییان هاتبۆون دناڤ سنۆری میرگهها مەن دا و دوو زەلامین مەن كوشتبۆون" (Ghalib, 2011, 168) دئەنجامدا، لدویف دابوو نەریتین ھۆزین كوردی، میر بەدرخانی سزایی كوشتنی دانا بوو سەر دوو نەستۆرییان. پشتی هینگئ نەستۆرییان ماتیکرنا دناڤ كارووبارین میرگهها بۆتان دا بریكا كوشتن جوار زەلامین كوردی كر بوو. وەك كارڤەدان، میر بەدرخانی هەشت نەستۆری كوشتن(Muhammad, 2017, 85).

هەروەسا مزگینەرین بەریتانیا هەمی بزاقین خو مەزئیخن داكو بۆ خەلكی دەقەرئ دیار بكەن كو بەریتانیا ئنیەتین پاقر یین هەین و دقیتن ریکا دورست دناڤ خەلكی دا بەلاق كەتن. ژبەركو دەستەهەلاتین دەقەرئ یەكسانی، نازادی و دادومریی هەمبەری خەلكی پەیرمو ناكەن. ئەقان دەستەهەلاتداران بتنی بەرژموندیی خۆ دقین، لەوړا ئەو ئایینی بۆ پاراستن و مانا دەستەهەلاتا خۆ بكار دئین. ئەقە هندی دكەهینتن كو پەیوەندیین زۆر بەیز دناڤهرا كارئ مزگینەران، ناڤەندین سیاسی، سەریازی، ئایینی و سەركردایەتیا بەریتانیا دا هەبۆون(ئەسكەندەر، ۲۰۰۴، ۲۴۱).

دكەتواری لۆژیکی دا، هەبۆونا پەیوەندیان دناڤهرا دەزگەهین كەنيسەیا بەریتانی، بنگەهین ئایینی و ناڤەندیین فەرمی یین زلەیزین ئەوڕۆپی و بەریتانیا دناڤ دمولەتا ئوسمانی و قاجاری دا لگەل مزگینەران و هەندەك دیانەتین خۆدان دەستەهەلات ل دەقەرئ تشتەكی ئاشكرا و روون بوو. بۆ نموونە، ژبلی داخویانین تۆندیڤ ڤایدكلیفی یین ل سەری ئامازە پێهاتیه دان. دسەرمەدانین كەسایەتین سیاسی و بەرپرسیڤ فەرمی یین بەریتانیا ل دەقەرین كوردستان دھینە پێش چاڤ(حاجی، ۲۰۰۷، ۱۱۰). وەك سەرمەدانا جیمس برانت (James Brant) ی بالیۆزی بەریتانیا ل ئەرمزومئ و سەرمەدانا وی بۆ دەقەرین كوردستان بەلگەین هەبۆونا ئەقان جۆرە پەیوەندیان پێشە دیارن. ژبەر نیزیكبوونا برانتی دكەل دیانەتین دەقەرئ و كرنگیپێدانا وی ب بارودۆخین گشتی یین وان تشتەكی بەلاش نەبوو. هەروەسا ژبەر وان دەستكەفت و بەرژموندیی زۆر یین قونسۆلخانەیان هەین، ژئەنجامی كریدانا چەندین پەیماننامەیان دكەل دەستەهەلاتدارین قاجاری

و ئوسمانى، زلهيزين ئهروپىي ژلايهكى قه و بهريتانىا ژلايهكى ديشه. قونسولخانهيان شيان ههبوون دهستى خو دانن سهر كارووباريين ديانهتان و مافى سهرپهرشتيكرنا وان بئىخنه د ستويى خوو دا (Muhammad,2017,86).

ژيهر ئهقا ل سهرى هاتيه شروقهكرن، دناف مهسيحين بههدينانن دا، بهريتانىان بزاق دكرن پيگه و دهستههلاتا خو بهرفرهه بگهن و بئىخنه دبن پاراستنا خوقه. وهك ژيدمران دايه دياركرن، بهلى بزاقين بهريتانىا، "ب كيى و زورى ژ لايى كورددين دهقهرى قه هاتنه رمتكرن و ب توندى دژى بزاقين وي راوهستيان" (الدملوجى، ١٩٩٩، ١٠٨). لدويث تيگههشتنا قهكولهان، دى بينن، كييشهين زور دناقهرا مزگينهريين بهريتانىا و كورددين دهقهرىا بههدينان دا دورست دبوون. زور جارار كوشتن دناقهرا وان دا پهيدا بوويه. ئهف چهنده بوويه ئهكهري هندى بهريتانىا ههلويسيئن توند ب دژى كورددين دهقهرى پهيرو بگهتن.

پشكداريا مزگينهيران دناف نهستوريان دا، بو ئهكهري هندى ئاريشه دناف چشاكى نهستوريان دا روبدن. دههمان دهمدان، ئاريشه بو نهستوريان لگهل مووسلمانن ههقسنور دورست دكرن . ل سالا (١٨٣٦ى)، ئيك ژ مزگينهيران نامهيهكى بو مارشمعوئى سهروكى نهستوريان فريك دكهتن، تيدا ههستى خو بوو دمردبريئن و ديار دكهتن، "كو يادياره بهرژمومنديين ههوه نهستوريان يين نهتهومىي هاتينه ژناقبرن ژيهر مووسلمانن، ژيهر قى چهندي بهريتانىا و ئهمرىكا ههست بفيانا وه دكهتن". ئهفى چهندي دمركهه دوژمنداريين دناقهرا مووسلمان و نهستوريان دا قهكر بوو. ههچهواييتن، سياههتا بهريتانىا ئاليكارىكرنا ئوسمانيان بوو داکو جهى خو بياريزتن. بشى چهندي بهريتانىا دشيا جهى خويى جيوستراتيجى ل دهقهرى بياريزتن (Keskin,2015,36).

كارى مزگينهري لئاف چشاكين كوردستانى دا بو كورددين مووسلمانا دهستپيكرى يه و ژلايى كرستيان گوئليب هورنل (Christian Gottlieb Hoernle) (١٨٠١ - ١٨٨٢)، نوينهري ريخخراوا مزگينهريا بازل قههاتيه شروقهكرن ، ب بهلى ئهف ريخخراوه نيا چالاك بوو، ژيهرههني، ل سالا ١٨٣٧ى، ب تهمامى دهيتته راوهستاندن (Muhammad,2017,89). پشتى هينگى نافى وي هاته كهورين بو (مزگينهريا كوردى)، ژلايى كهسهكى سكوتلهندي و چالاكفانى كومهلا ئنجيلى يا بهريتانىا (روبيرت بينكرتون) (١٧٨٠ - ١٨٥٩)، ب هاريكاريا هورنل و دگهل هاريكاريا هندهك نهندامين كوملا بازل وهك ى. ئيف. شنيدر (F. E. Schneider) و سى ئيچ. ئيف هاس (Ch. F. Hass)، ههروهسا مزگينهري ئهمرىكا (Asahel Grant) ئهف كاره بو چهندين سالان نهجامدا بوو. هورنل هندهك پينگاف بو ناف كوردستانا توركيا و ئيرانى هاقيتبوون و بزاقكرينه ئنجيلى و مرگيترن د رابورتا خو دا، دگهل هنديدا، ناقبرى هوكاريين دهست ژ كاركيشانا خو

دیار کرینه و خۆیاکری یه تۆشی چه‌ندین ئاریشه‌یان بوویه ژ وان ژيانا کوچه‌ریا کوردان، جوداهیا ته‌مام دناڤ کوردان دا بۆ فیڤکرئی، هۆرنلی هزر د مزگینه‌ریا ته‌ندورستی دا کر بوو، به‌ئێ هزرکر دی پاشی چ ب سه‌رئ دکتۆرین بیانی هیئن، ب تاییه‌تی ئەگەر هاتوو مزگینه‌ریا ته‌ندورستی شکسته‌ن ئینا (Eber. 2008,40).

به‌ئێ شه‌رئ دناڤه‌را میرگه‌هین کوردی و نه‌ستۆریان دا، ب دوو ریکان خزمه‌تا به‌رژمونه‌ندیین به‌ریتانیا دکر، ئیک، میرگه‌هین کوردی ئەوین تا قی دهمی بووینه سیبه‌رین پاراستنا سنۆرئ دمه‌له‌تا ئوسمانی دا ژلایئ دمه‌له‌تا ئوسمانی قه‌ به‌ردموام ده‌اته‌نه ژناڤه‌رن. دوو، بشئ چه‌ندی دا ده‌لیشه‌ک زێرین بو به‌ریتانیا هاته‌نه پێش و په‌یوه‌ندیان لگه‌ل نه‌ستۆریان کریده‌تن ل دور سیاسه‌تا خو هه‌مبه‌ری دمه‌له‌تا ئوسمانی. ژبه‌ر به‌رژمونه‌ندیین خو یین ئایینی، به‌ریتانیا شیانین خو دمه‌زاختن کو نه‌ستۆریان پالده‌تن پشکداری ل شۆره‌شین کوردی دانه‌که‌ن. بزاقین مزگینه‌رین ئایینی مارشمعون پالدا کومبوونئ لگه‌ل میر نۆرالله به‌گئ هه‌کاریه‌ت بکه‌تن. هه‌روه‌سا به‌ریتانیا به‌اریکاریا ئەفسه‌رین خو بزاق دکرن بریکین ئایینی شۆره‌شین کوردی ژناڤ به‌نه‌ن (Keskin, 2015, 37).

مزگینه‌رین و شروقه‌که‌رین مه‌سیحی ل کوردستانی، ئەقین ل چه‌رخئ نۆزدئ ده‌ست پیکرین، لگه‌ل چالاکیین خۆ یین فیڤخوایی، خزمه‌تا به‌رژمونه‌ندیین وه‌لاتئ خو یین سیاسی و ئابووری دکر. هه‌لۆیستئ مزگینه‌رین مه‌سیحی و په‌یوه‌ندیین وان ل که‌ل جفاکئ مه‌سیحی کورد ئیخسته‌نه دمه‌ترسیئ دا و ئەقان مه‌ترسیا به‌رئ کوردان داهندئ دۆژمنکاریا مه‌سیحیان بکه‌ن. ژبه‌ره‌ندی، هی‌زا زله‌یزین ئه‌وروپی، ب تاییه‌تی به‌ریتانیا ل ده‌قه‌رئ زنده‌ بوو. مزگینه‌رین ئەمه‌ریکی، فه‌ره‌نسی و به‌ریتانیا به‌رژمونه‌ندیین هه‌ڤیشه‌ک دناڤ کیم نه‌ته‌وه‌ین مه‌سیحی یین ده‌قه‌رئ هه‌بوون. دئه‌نجامدا، کارتی‌کر ل نه‌ستۆریان هاته‌کر و ب سانا‌هی لگه‌ل کوردان هاته‌نه به‌راورد کرن. هه‌می ب ریکین جودا جودا بزاق دکرن کارتی‌کرئ ل کوردان بکه‌ن. ب شیوه‌یه‌ک گشتی کوردان ب گه‌رمی پێشوازیا مزگینه‌ران نه‌کری یه. هنده‌ک جاران په‌یوه‌ندیین باش لگه‌ل کوردان هه‌بوون، لگه‌ل هندی‌دا، پتریا جاران شه‌رین توند دناڤه‌را وان دا ده‌اته‌نه ئەنجامدان Eber. (2008,41).

ژبو چاڤدیری‌کرنا ده‌قه‌رئ و به‌یز که‌فتنا خۆ به‌ریتانیا گه‌له‌ک چالاکیین دی، بۆ وینه، چایخانه، نانپێژئ، بازرگانی و شقانی مل بملئ کارئ مزگینه‌راتی دکر. لده‌مئ مزگینه‌رین به‌ریتانیا گه‌هشتینه ده‌قه‌رئ، ئەوان خزمه‌ت پێش وه‌لاتئ خوقه‌ دکر و ده‌ست ب ئەنجامدانا ژور چالاکییان وه‌ک ئافا‌کرنا قوتابخانه‌یان، قه‌کرنا که‌نیسان کرن. مزگینه‌رین به‌ریتانیا ژور وه‌فادارین وه‌لاتئ خو بوون و بایه‌خه‌ک گرنگ ب سیاسه‌تا وه‌لاتئ خو دا. کیم نه‌ته‌وه‌ین

مه‌سیحی، باومر دکر، کو ئەو وەلاتین مزگینەران فریدکەن دەقەرێ داکو ژ سەرکووتکرنی ژلایێ جیرانین وانقە پارێزن. ئەوان هزر دکر ئەو ب تەمامی یین هاتینە پالەدان ب دژی ئیک و پاشی دبن (دەلقانیا دۆژمەنین)، وانقە هاتینە هیلان (Muhammad, 2017, 92).

مزگینەر بەریتانی ل دەقەرین کوردی یین دبن دەستەهلاتا دەولەتا ئوسمانی قە وەک شارمزاين دەقەرێ لیها تەبوون، ژیه‌رکو ئەو دناق تەخین جفاکی دا بوون، ئەو ل دەقەرێ وەسا شارمزا لیها تەبوون هەتا هزر و بیرین زۆر باش لدور لایەنێ پۆزەتیف و نەگەتیف یین جفاکی هەبوون. ژیه‌ر هندی، بەردەموام داخواز ژ وان دەهاتە کەرن لگەل شارمزا و دیروک‌نقیسان ل سەر نەخشان کاربکەن ژبو دووبارە ریکخستنا نەخشی جیهانی (Eber. 2008, 44).

لەورا دی بینن لدهمی گەهشتنا مزگینەران بۆ دەقەرێ و کارتیکرنا وان ل سەر مه‌سیحیان، بوونە ئەگەرێ روویدانا شەران دناقبەرا کورد و نەستوریان دا. دئەنجامدا، میرگەهین کوردی نەچار بوون هی‌رشێ بکەن سەر نەستوریان، بۆ وینە، لدهمی مزگینەرین بەریتانیا و زلهیزین دی یین ئەوروپی کارتیکرنا ل سەر نەستوریین بۆتان کری، میر بەدرخانی هی‌رش کرە سەر نەستوریان و بەریتانیا گواشتن ل سەر دەولەتا ئوسمانی کەرن داکو قی میرگەها کوردی ژناق بەهتەن. ژ ئەنجامی قی چەندی دا، میرگەها بۆتان لگەل دەولەتا ئوسمانی ب شەر چوو (Keskin, 2015).

لگەل قی تیورا مزگینەرین ئایینی دەولەتین زلهیز، ب تایبەتی بەریتانیا شیا کارتیکرنا ل سەر دەولەتا ئوسمانی بکەتن و ماتیکرنا د کارووبارین وی دا کەرن. مزگینەرین بەریتانی چاقدیری هەمی پێشەتات و بوویەری جفاکی ل کوردستانێ دکرنا هەتا کو چاقدیری جفاک و لایەنین گریڤای ب جفاکی قە دکرنا، ب تایبەتی ئەوین دشیان ب دژی دەولەتا ئوسمانی بەهینە هزمارتن. بشی چەندی مزگینەران شیان ب ساناھی ماتیکرنا دکارووبارین ناخوهمی یین دەولەتا ئوسمانی دا بکەن. بێگومان ئارمانجا ئەقان مزگینەران یا سەرەکی پاراستنا بەرژمەندیین ئایینی یین بەریتانیا و خوشکرنا ئاکری هەفرکی دناقبەرا نەستوری و کوردان ژلایەکی قە و بکارئینانا دەولەتا ئوسمانی ب دژی کوردان ژلایەکی دیشە بوو. بشی چەندی ئەوان دەولەتا ئوسمانی ب ئاریشەین ناخوهمی قە مژویل دکرنا داکو ب شین چالاکیین خو یین نهینی یین ئایینی د بەرژمەندیا وەلاتی خودا ل دەقەرێ ئەنجام بەدەنوسەرکەفتنێ باش دەرژمەندیا وەلاتی خودا بەدەستقە بینن (Eber, 2008, 45).

لدهستیکێ مزگینەرین بیانی بنگەهین خو ل باژیری مەزن یین دەولەتا ئوسمانی وەک ئیستەمبول و ئەزمیری دورست دکر بوون. لدوماهییا سالی ۱۸۳۰ی دا، هزر دەرێخودان و دورستکرنا بنگەهین خو ل دەقەرا ئەنەدۆل یا کو پتیرا دەقەرین کوردنشین بخو قە دگرتن کر بوو. بشی

بکورتی، ژهر گرنگیا کوردستانى دناڤهرا ههڤرکيین زهیزین ئه‌ورۆپى دا، ب تاییه‌تى مملانه‌یا دناڤهرا به‌ریټانیا و رۆسیا قه‌یسه‌رى دا، ئه‌ڤان هه‌ر دوو دموئه‌تان بزاڤ دکرڻ بو دیتنا پیگه‌ه‌ى خو ل ده‌قه‌رى. رۆسیا قه‌یسه‌رى دڤیا بشته‌ڤانیا ئه‌رمه‌نیان بده‌سته‌هه‌ بینن داكو وه‌ك ئالافه‌ك‌ى ئایینى بو پیگه‌ه‌ى خو ل ده‌قه‌رى بکاربینن ژبو بده‌سته‌ه‌ئینانا ده‌سته‌ه‌ڤتین سیاسى لده‌قه‌رى. ژلايى خوڤه‌ به‌ریټانیا بزاڤ دکرڻ بریكا نه‌ستوریان و کیم نه‌ه‌ومین دى یین کوردستانى یین دبن ده‌سته‌ه‌لاتا میرین کوردی ڤه، ب تاییه‌تى ل میرگه‌ها بوټان و دمورووبه‌ران پیگه‌ه‌ى خو لده‌قه‌رى به‌یز بکه‌تن.

پشتی قەكۆلین ل سەر ئەفی بابەتی گەرنگ ھاتیە ئەنجامدان، چەندین ئەنجامین گەرنگ ژلای خۆدانین وی قە ھاتنە ئاشکراکەرن.

[illegible]

پێگهههكی ئابوری بۆ خۆ ل دهقهري ڤهكهتن و بهرژومنديين خۆ يين ئابوری ب پاريزتن.
ژبهركو بشی چهندي دا بهريتانیا شيتن ب كييمترين بها و ئاسانترين ريك بهرههمين
پيدقی بۆ داگیرگههين خوو، ب تاييهتی هندی فريکتهتن.

۳. ڤهكرنا دمرگههين بهرژومنديين ئابوری و بدهستڤهئینانا ژيديمرين ئابوری ب بهايهکی
ئهرزان و ڤهگوهاستنا وان ب هايهکاً گونجای، دمرگههی ههفرکی و بهرژومنديين
سیاسی دناڤهرا ڤهرهنا، بهريتانیا و رۇسیا ڤهيسهري دا ڤهكر. دورستكرنا پهيوهندييان
لگهل دموهلتا قاجاری و هاتنا رۇسیا ڤهيسهري بۆ سنوړی دهڤهرين رۆژهلاتا ناڤين بۆ
ئهگهري هندی ههفرکیهکا دژوار دناڤهرا بهريتانیا و رۇسیا ڤهيسهري دا ل سهر دهڤهري
پهيدايتن. دئهناجمی ڤی ههفرکیي رۇسیا ڤهيسهري بۆ بهيزترين، مهترسيدارترين دۆژمن
ل سهر بهرژومنديين بهريتانیا ل دهڤهري.

۴. لهوړا بهريتانیا بزاف دكرن پهيوهندييان لگهل قاجاريان بگريدهتن و جارن ئاليكاري
قاجاريان دگر ب دژی كوردان داکو كوردان نهچار بکهتن نهچنه لگهل بلوکی رۇسیا
ڤهيسهري. ههروهسا بهريتانیا ژبهرا پاراستنا بهرژومنديين خۆ يين سیاسی هاريكاري دموهلتا
ئوسمانی دكر ب دژی كوردان داکو بهرژومندي و دهستكڤهتین بهرڤهرهتر دناڤ دموهلتا
ئوسمانی دا بهدهستڤه بيتن. ژبو بدهستڤهئینانا ئهڤی چهندي و پيزانينان ل دۆر كاودانين
سیاسی ل دهڤهري بهريتانیا ژمارهكا گهروكين خۆ ل ژير ديوريشمين جودا جودا رهوانهیی
دهڤهري كرينه و ئهوان ژلايی خۆڤه پيزانين ل دور كاودان و پيشهاتين سیاسی يين دهڤهري
بۆ وهلاتی خۆ نڤيسينه. وهسا دياره ئارمانجا بهريتانیا بتنی پاراستنا جهی ستراتيحي و
سیاسی يی دهڤهري بوو.

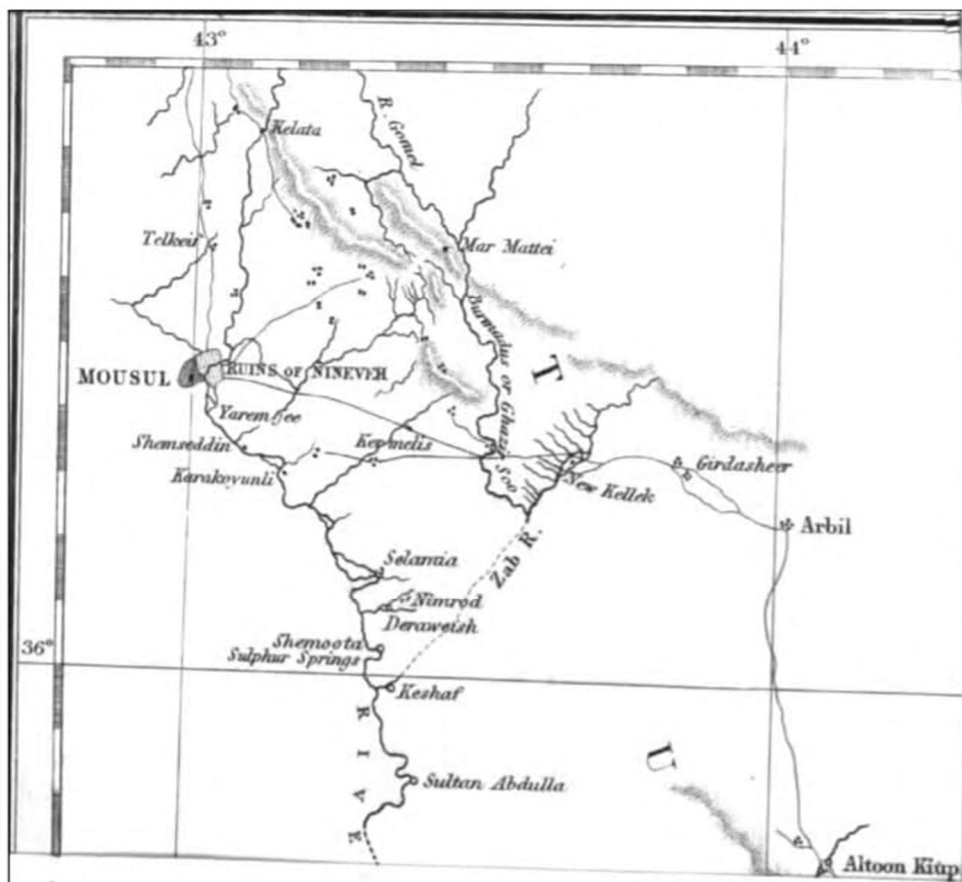
۵. بهرژومنديين ئايینی ئيك ژ بهيزترين ئالاڤ و هيچهتان بوو ددهستی بهريتانیا دا ژبو
پاراستن و بدهستڤهئینانا بهرژومنديين خۆ دناڤ دموهلتا ئوسمانی. بيگومان ئهڤ چهنده
دزفرتن بۆ هندی دناڤ دموهلتا ئوسمانی دا ژمارهكا زۆرا گروپ و ديانهتین جودا جودا و
خودان ئاييدۆلۆژيین جيواز ههبوون. بهريتانیا بهردموام خۆ ب پاريزڤانا مهسيحيان ب
تاييهتی نهستۆری و ئهرمهنيان دزانی. بهريتانیا بهردموام بريکا ڤان گروپان ماتيكرن دناڤ
كارووبارين ناڤخومي يين دموهلتا ئوسمانی دا دكر و مزگينهرين خۆ يين ئايینی ل ژير
ناڤی ئاليكاريين پهكسانی و مروڤايهتی فريدكرنه دناڤ دا.

۶. بشی چهندي، قوتابخانه، جهين ئايینی، دوكان ڤهدكرن داکو ئايینی خهلكی بگهورن و
پروستانتيتی دناڤ خهلكی دا بهلاڤ بکهتن. بهريتانیا بتنی دڤيا ئهڤی ريبازا مهسيحي بهلاڤ
بهکهتن. بهريتانیا بهردموام گروپين مهسيحي پالدان ب دژی كوردان ب راوهستن و بۆ ديار

دکرن کو مافین وان بن پیکرینه. ههروهسا بهریتانیا مزگینه‌رین ئایینی فریدکرنه دناڤ دهقهرین کوردی دا داکو خه‌لکی مه‌سیحیان پالبدن پشکداریی د شۆره‌شین کوردی دا نه‌کهن و په‌یوه‌ندیان دناقبه‌را کورد و مه‌سیحیان دا نه‌هیلاتن. ژیلی چالاکیین خو یین فی‌رخوازی و پلانگیریی، مزگینه‌رین بهریتانیا خزمه‌تا به‌رژه‌موندیی وه‌لاتی خو یین سیاسی و ئابوری ژى دا. ژبه‌ر سه‌رکه‌فتنا پرۆژین مزگینه‌ران و بده‌ستشه‌نیانا به‌رژه‌موندیین بهریتانیا د‌مزگه‌ه و نافه‌ندیین سیاسی، له‌شکه‌ری، ئابوری و ئایینی داها‌ته‌کی زۆر بۆ مزگینه‌رین بهریتانی یین دناڤ ده‌وله‌تا ئوسمانی دا کار‌دکرن فریک‌ر بوون.

۷. سه‌مه‌رای هندى، به‌ری هاتنا به‌لاقه‌ره‌رین ئایینی مه‌سیحی یین بهریتانیا بۆ ناڤ ده‌قهرین کوردی دا، په‌یوه‌ندی دناقبه‌ر کورد و مه‌سیحیان دا دخۆش بوون، پیکشه‌ دژیان و پتریا جاران کارین ئیک و دوو د‌کرن. به‌ئى پشتی هاتنا مزگینه‌رین بهریتانیا بۆ ناڤ ده‌قهرین کوردی دا، ده‌ست ب‌ئه‌نجام‌دانا چالاکیین خو ل ژیر ناڤی په‌رومه‌ده‌ فی‌رکرنی و مافین مروقی دا ئاکرئ هه‌فرکی و دوژمندیی دناڤ ته‌خین جشاکى مه‌سیحی و کوردان دا خۆش‌کر بوو. مزگینه‌رین بهریتانیا زۆر جوجاران بۆ مه‌سیحیان دیار د‌کر، کو حوکمه‌دارین کورد زلم و زۆرداریه‌ک زۆر مه‌سیحیان د‌کهن و بهریتانیا ب‌ئهرکی خو د‌زانت به‌ره‌قانیی ژ مافین وان ب‌که‌تن. بشی جه‌ندی، مزگینه‌رین بهریتانی رۆله‌کی گ‌رنگ د‌ تیکدان و ئالۆزکرنا په‌یوه‌ندیین دناقبه‌را گ‌رۆپین مه‌سیحی و کوردان د‌گیران. ئه‌فه مزگینه‌رین بهریتانی بۆ ئه‌گه‌ری هندى زۆر جاران شه‌ر و پیک دادان دناقبه‌را کورد و مه‌سیحیان دا رووبدن.

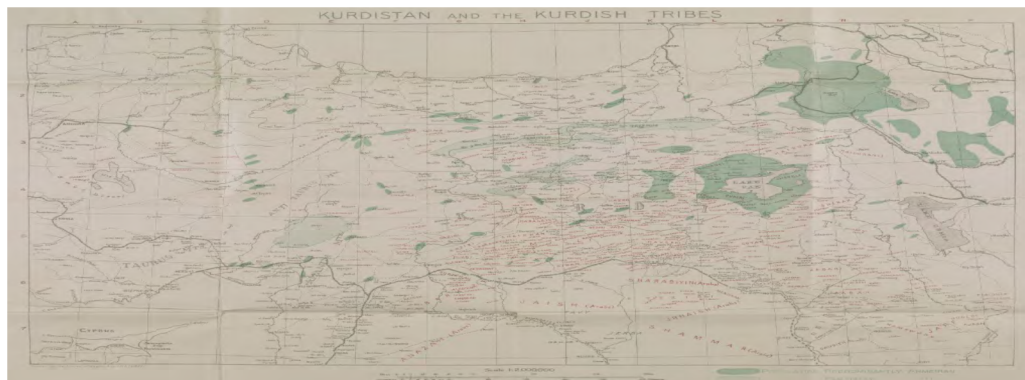
پاشه‌ندی (۱)
نه‌خشی ده‌قه‌رین کوردی

(د‌گه‌شتا ریچی یا سالا ۱۸۲۰)

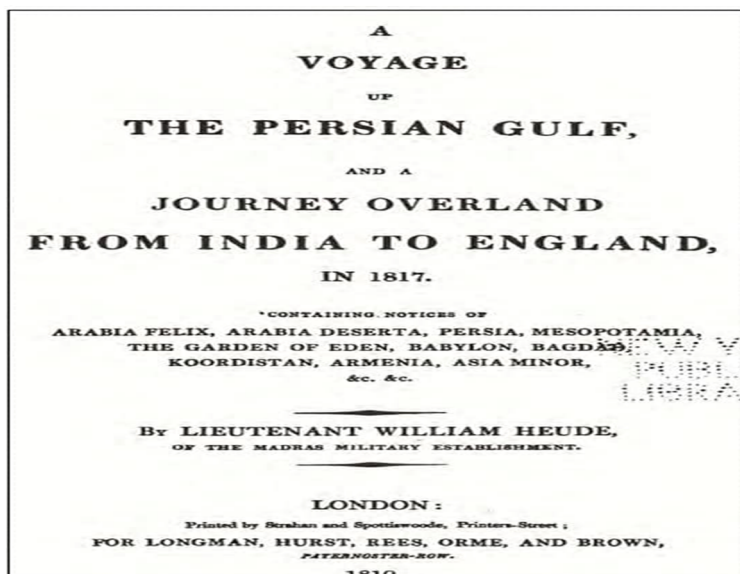
(ریچ، ۱۹۹۲، ۳)

پاشبه‌ندی (۲)
نه‌خشی کوردستانی و هۆزین کوردی

(IOR:/4MIC/16/15/22.1919. P,119)

پاشبه‌ندی (۳)
به‌رگی په‌رتووکا و ئیلیه‌م هیوودی
(گه‌شته‌ک بو که‌ندافی فارسی، گه‌شته‌ک سه‌ر ئه‌ردی، ژ هندی بو به‌ریتانیا، ۱۸۱۷)

(هیوود، ۲۰۱۲، ۲)

پاشه‌ندی (٤)
به‌رگی به‌رتووکا ریچی

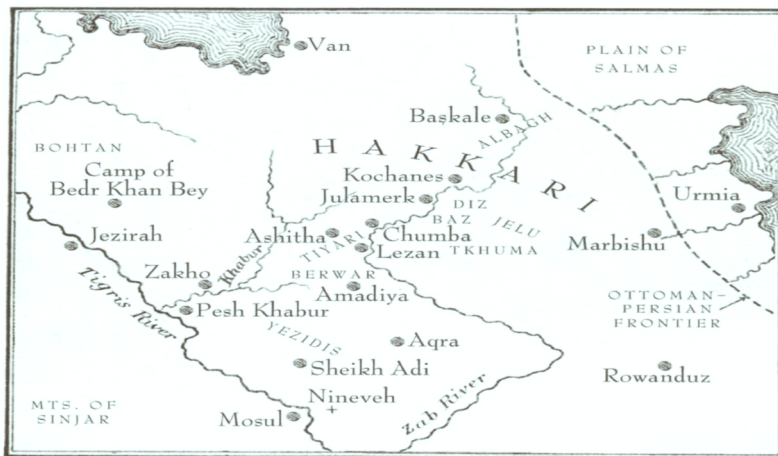

(گه‌شتا ریچی بۆ کوردستان ١٨٢٠)

(ریچ، ١٩٩٢، ٣)

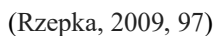
پاشه‌ندی (٥)

نه‌خشی ده‌قهرین چالاکیین مزگینه‌رین به‌ریتانیا لیده‌اتنه نه‌جامدان

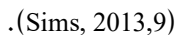

(Eber. 2008, 2)

(ب یِتِّینْ تھرمہنی)

نه‌خشی ده‌قه‌را هه‌کاری

ژیدمر:

بزمانی کوردی

۱. ئەسکەندەر. سەعد بەشیر. ۲۰۰۴. سەرهلدان و رۆخانی سیستەمی میرنیشینی لە کوردستان، وەرگیران: جەوهەر کرمانج، چ، ۱، چاپخانەی داناز، سلیمانی.
۲. ئەفیر یانوف، پ. ی. ۲۰۰۴. کورد لە جەنگی رۆسیا لەگەڵ ئێران و تورکیا دا و بارودوخی سیاسی کوردی تورکیا و ئێران و رۆسیا، وەرگیران: د. ئەفراسیاب و هەورامی، بلاوکراره‌کانی مەکتەبی بیروھوشیاری (ی. ن. ک)، سلیمانی.
۳. باقی، محەمەد حەمە. ۲۰۰۲. میرنیشینی ئەردەلان. بابان. سۆران لەبەلگەنامەکانی قاجاری دا ۱۷۹۷ - ۱۸۴۷، چ، ۱، چاپخانەی وەزارەتی پەرەمە، هەولێر.
۴. جەلیل، جەلیلی. ۱۹۸۷. کوردەکانی ئیمپراتۆریەتی ئوسمانی، وەرگیران: کاویس قەفتان، سلیمانی.
۵. حاجی، کامەران محەمەد، کوردستان لە بازانە کێشە رۆژھەلاتیدا ۱۸۰۰ - ۱۹۰۰ (ئیکۆلینەوێهەکی میژووێهە)، چ، ۱، چاپخانەی رۆشنگیری، هەولێر.
۶. ریج، کلودیسی جیمس. ۱۹۹۲. گەشتی ریج بۆ کوردستان ۱۸۲۰، وەرگیران: محەمەد باقی، چ، ۱، تەبریز.
۷. سندی، بەدرخان. ۲۰۰۸. کۆمەڵگای کوردەواری لە دیدی رۆژھەلات ناسیدا، وەرگیران: ئیسماعیل ئیبراھیم سەعید، چ، ۱، چاپخانەی خانی، دھوک.
۸. قاسملو، عبدالرحمن. ۱۹۷۳. کوردستان و کورد: ئیکۆلینەوێهەکی سیاسی و ئابوری، وەرگیران: عبدالله حسن زاده، نەجەف.
۹. قەفتان، صالح. ۲۰۰۴. میژووێ گەلی کورد لە کۆنەوێ تا ئەمڕۆ، چ، ۲، چاپخانەی شقار، سلیمانی.
۱۰. هیوود، ولیم، سەفەرنامەی ولیم هیوود بۆ کوردستان سالی ۱۸۱۷، وەرگیران: نەجاتی عەبدوللا، چ، ۱، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.

بزمانی عهزمبى

١. أحمد، كمال مظهر. ١٩٨٤. كردستان في سنوات الحرب العالمية الاولى، ترجمة: محمد ملا عبدالكريم، ط٢، مطبعة دار افاق عربية للطباعة والنشر، بغداد.
٢. أحمد، كمال مظهر. ١٩٨٥. دراسات في تاريخ ايران الحديث والمعاصر، ط١، مطبعة اركان، بغداد.
٣. الجاف، د. حسن كريم. ٢٠٠٨. موسوعة تاريخ ايران السياسى من بداية الدولة الصفوية الى نهاية الدولة القاجارى، ط١، الدار العربية الموسوعات، بيروت.
٤. جليل، جليلى و اخرون. ١٩٩٢. الحركة الكلادية في العصر الحديث، ترجمة: د. عبيد حاجى، ط١، دار الرازي للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت.
٥. خالفي، ن.أ. ١٩٦٩. الصراع علي كردستان، ترجمة: أحمد عثمان علي، ط١، بغداد.
٦. خضباك، شاكر. ١٩٧٣. العراق الشمالى (دراسة لنواحيه الطبيعية و البشرية)، ط١، مطبعة شفيق، بغداد.
٧. الديمولوجى، صديق. ١٩٩٩. امارة بهدينان الكوردية أو امارة العمادية ، ط١، مؤسسة موكرىانى، أربيل.
٨. شويل، فوزى خلف. ١٩٨٥. ايران في سنوات الحرب العالمية الاولى، ط١، مطبعة الجامعة البصرة، البصرة.
٩. گولى ، نزار أيوب. ٢٠١٧. إمارة هكاري في العثماني ١٥١٤- ١٨٤٩ دراسة تاريخية وثائقية ، ط١، دار سبيريز، دهوك.
١٠. لازاري، م.س. ١٩٨٩. كيشه كورد ١٨٩٠-١٩١٧، ومرگيران: كاويس قهفتان، ط١، مطبعة الجاحظ، بغداد.
١١. نيكيتين، باسل. ٢٠٠٤. "الكرد" دراسة سوسيولوجية تاريخية، ترجمة: د. نوري طالباني، ط١، دار ثاراس للطباعة والنشر، أربيل.

بزمانی فارسی

۱۲. شمیم، علی أصغر. ۱۳۷۴. تاریخ ایران در دوره سلطنت قاجار، موسسه انتشارات نگاه، تهران
۱۳. قدیانی، عباس. ۱۳۸۴. تاریخ فرهنگ و تمدن در دوره قاجاریه، ج ۲، انتشارات فرهنگ مکتوب، تهران
۱۴. لیمبتون، ان. ۱۳۷۵. ایران عصر قاجاریه، ترجمه: سیمین فصیحی، انتشارات جاودان خرد، تهران

بزمانی ئنگلیزی

15. Bois, T. (1966). *The Kurds* (p. 966). Beirut: Khayats.
16. Clark, G. and Moonen, T., 2014. Mumbai: India's global city. *A Case Study for the Global Cities Initiative: A Joint Project of Brookings and JPMorgan Chase*, pp.40-78.
17. Dogan, M. A. (2013). *American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) And "Nominal Christians": Elias Riggs (1810-1901) And American Missionary Activities in the Ottoman Empire* (Doctoral dissertation, The University of Utah).
18. Eber, J.R., 2008. Fatal Ambivalence: Missionaries in Ottoman Kurdistan, 1839-43.
19. Edmonds, C. J. (1957). *Kurds, Turks and Arabs: politics, travel and research in North-Eastern Iraq, 1919-1925*. Oxford University Press.
20. Erhan, Ç. (2000). Ottoman official attitudes towards American missionaries. *Milletlerarası Münasebetler Türk Yılığı-The Turkish Yearbook of International Relation*, 191-212.
21. Eroğlu, M.G., 2003. *ARMENIANS IN THE OTTOMAN EMPIRE ACCORDING TO IKDAM 1914-1918* (Doctoral dissertation, MIDDLE EAST TECHNICAL UNIVERSITY).
22. Eskander, S. B. 1999. *Britain's policy towards the Kurdish question, 1915-1923* (Doctoral dissertation, London School of Economics and Political Science (United Kingdom)).
23. Farrokh, K. (2011). *Iran at war: 1500-1988*. Bloomsbury Publishing.
24. Ghalib, S. A. (2011). *The emergence of Kurdism with special reference to the three Kurdish Emirates within the Ottoman Empire 1800-1850* (Doctoral dissertation, University of Exeter).

25. Henning, B. (2018). *Narratives of the History of the Ottoman-Kurdish Bedirhani Family in Imperial and Post-Imperial Contexts: Continuities and Changes* (Vol. 13). University of Bamberg Press.
26. Karimi, L. C. (1975). Implications of American missionary presence in 19th and 20th century Iran.
27. Keskin, N. 2015. *How Did The Kurds of Turkey Acted Politically Against The Policies of the Great Powers? 1850–1950*, the Graduate Institute of Social Sciences, Zirve University in Gaziantep, (Turkey)
28. McDowall, D., 2003. *Modern history of the Kurds*. IB Tauris.
29. Muhammad, Q.M., 2017. *Kurds and Kurdistan in the View of British Travellers in the Nineteenth Century* (Doctoral dissertation, School of Historical Studies).
30. O'Shea, M. T. (2004). *Trapped between the map and reality: Geography and perceptions of Kurdistan*. Routledge.
31. Othman, A. 1995. *British Policy and the Kurdish Question in'Iraq, 1918-1932*. (Doctoral dissertation, London School of Economics and Political Science (United Kingdom).
32. Pamuk, S., & Williamson, J. G. (2009). *Ottoman De-Industrialization 1800-1913: Assessing the Shock, Its Impact and the Response* (No. w14763). National Bureau of Economic Research.
33. Rzepka, M., 2009. Protestants among Kurds and some problems of translations of the Bible into Kurdish in the 19th century. *Orientalia Christiana Cracoviensia*, 1, pp.87-94.
34. Shelton, E. W. (2011). *Faith, freedom, and flag: the influence of American missionaries in Turkey on foreign affairs, 1830-1880* (Doctoral dissertation, Georgetown University).
35. Soleimani , K. (2014). Islam and Competing Nationalisms: The Kurds and the Turks in the Late Ottoman Era.
36. Sykes, M. (1908). The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 38, 451-486.
37. Ümit, D., 2014. The American Protestant Missionary Network in Ottoman Turkey, 1876–1914. *International Journal of Humanities and Social Sciences*, 4(6), p.16.
38. Van Bruinessen, M. (1992). *Agha, shaikh and state: the social and political structures of Kurdistan*. London: Zed books.

المصالح البريطانية في كردستان بين السنوات

١٧٩٧ - ١٨٤٠

الملخص:

البحث يحمل عنوان المصالح البريطانية في كردستان خلال الاعوام ١٧٩٧ - ١٨٤٠ فالمعلوم ان كردستان كانت تعرف "بقلب المصالح البريطانية" بسبب موقعها الجيوستراتيجي الواقع تحت تهديد تنافس الدول الكبرى خاصة بريطانيا التي رسخت نفوذها في المنطقة ،ومما لاشك فيه بانها مارست كل سلطتها من اجل ابقاء نفوذها و مصالحها في المنطقة لانها كانت لها وسائل عديدة في البقاء في المنطقة منها على سبيل المثال الوسائل التبشيرية الدينية ، ومجمل اهداف البحث هي محاولة لاطهار السياسة التي مارستها بريطانيا لابقاء مالها في المنطقة

يتألف البحث من مقدمة و تمخيد و ثلاث محاور ، تناول المقباحث في المقدمة اهمية الموضوع والاهداف المرجوة من السياسة البريطانية ، ويتحدث البحث الاهتمام الذي ابدته بريطانيا بطوردستان،ومن اجل توضيح ذلك تناول المبحث الاول المصالح الاقتصادية البريطانية في كردستان ،اما المبحث الثاني فقد سلط الضوء على المصالح السياسية والعسكرية لها وخطواتها في تنفيذ هذه السياسة و كذلك الاوضاع العامة في كردستان و الدور الذي لعبته كردستان باعتبارها حلقة وصل للمصالح البريطانية نحو الهند. في حين ركز المبحث الثالث على المصالح والاهداف الدينية لبريطانيا في المنطقة و الدور الذي لعبته في نشر الديانة المسيحية في كردستان ، وفي الخاتمة تناول الباحث النتائج التي توصل اليها في عدة نقاط دونت في الخاتمة.

الكلمات الدالة: كردستان، القوى الاوربية العظمى، المصالح الاقتصادية، السياسية، العسكرية، الدينية للبريطانيا، التطورات و الوضع الكوردي.

The British Interests in Kurdistan between 1797 and 1840s

Abstract :

This research is entitled, "The British Interests in Kurdistan Between 1797 and 1840s ". It's obvious that the land of Kurds "Kurdistan", which is known as "the Heart of the Middle East", in the eyes of Britain, as a result of its geostrategic position is always being under the threats of great powers similarly being a challenged area among the super powers. Due to the great powers, particularly British in all approaches had effectively maneuvered to make its position, basis and power in the area. Obviously, many factors had encouraged the British to effort these approaches and determinedly made efforts for protecting its good-wills in the region. Owing to the British had a number of different interests such as missionary religion in the region and they had played a key role of moving the British to the region. Hence, this research endeavors to cast light on the development of British interests and its policy regarding to the protection of its interests in the region.

This study is being divided into an introductory, an overview and three sections. In its introductory, this study struggles to depict its preponderant, objectives, concept of the British interests in the region as well as the crucial resources being used for it. This study clears up the British taking into an account of Kurdistan, how and for what purpose the British viewed the Kurdish areas. For exploring the British interest position in the region, the first section of this article demonstrates the British economic interests in the region and its consideration upon Kurdistan. The second section of this study attempts the British political and military interests, the British movements regarding to the situations and circumstances of Kurdistan, the role of Kurdistan's ways for the British forwarding to India. In its third section, this article sheds light on the British religion interests in the region, as it was a key and effective instrument in the hands of British for the Christian religion and avoiding the Christian participation in the Kurdish religion. At the end its conclusion throw light on the findings that being discovered by the writer of this research.

Keywords: *Kurdistan, the Great Power of Europe, economic, political, military interestsof British, development and situation of Kurds*